

Az érzelmek uralma

The Reign of Emotions

Dr. Szirmai Imre Prof. Emeritus

SE Neurológiai Klinika

Initially submitted September 29, 2018; accepted for publication October 18, 2018

Abstract

This essay is about the relationship between emotion and reason. Today it seems that emotions came into power over the ration. As we claim the reign of emotions about certain historical ages as well, the examination of the question is also valid in our time. Nowadays we live the age of the re-discovering of emotions. Whether emotions are leading us in great social and political decisions? Are they leading us also where they should not have to be present? I think these are the questions that the psychological and sociological institutes started – a little late – analyzing intensively. The most important is the recognition that emotions are essential for rational decisions.

Kulcsszavak: érzelem, értelem, filozófia, pszichológia, politika, neurológia

Keywords: emotion, reason, philosophy, psychology, politics, neurology

„A tett halála az okoskodás!”

Ez az esszé az érzelem (emóció) és az értelem (ráció) viszonyával foglalkozik, korábbi írásaim¹ alapján. Emberi kettősségünk a filozófiák és a pszichológia egyik alapkérdése. Az érzelmek és a józan ész vetélkedésében tükröződik leginkább. A téma felvetését az is magyarázza, hogy jelen korunkban – úgy tűnik – az emóciók uralma került a józan ész fölé. Ez a hipotézis a szerző véleménye. Nem lehet tudományos módszerekkel bizonyítani. A benyomásunk egyének viselkedése és társadalmi jelenségek megfigyeléséből származik. Mivel az emóciók uralmát bizonyos történelmi korszakokról is állítjuk, a kérdés vizsgálata a jelen korban is indokolt.

Az írás akkor válhat hazugságok hordozójává, ha valaki, saját okosságának bizonyítása végett, áttér az „árnyalt fogalmazás”-nak nevezett közlési módra. A dolgok „helyén értékelése”, és „állítva tagadása”, a tanultak önvédelmi módszere, társadalmi társasjáték. Ez a viselkedés terjed, mint egy fertőző betegség. A közlés-álca rejtett célja az, hogy a kimondással semmi ne változzon, mert minden változás ön- és közveszélyes. Az árnyalt fogalmazó minden időnkben csapnivaló agitátor. Meggyőzni azért nem tud soha senkit, mert saját véleménye elől is elmenekül. Ha nem ezt teszi, akkor kifejti a dolgok „másik oldalát”, ettől a hallgatósága bizonytalanságba esik, mert elveszi tőle a határozott kijelentések támaszait. Talán ráismernek néhány mai politikusra, akik a fentiek miatt egyáltalán nem tarthatók sikeresnek.

¹ Szirmai I.: *Érzelmek ellenforradalma*. Medicina. Megjelenés alatt. 2018.

Nietzschétől idézem, aki gondolatainak robusztus hatását emocionális fogalmazással érte el: „A szenvedély jobb, mint a stoicizmus és a képmutatás. Az igazság kimondása a szenvedélyek egyike. Ezt meggondolásokkal lehet elrontani”. A kimondás szenvedélye nem veszélyes. Veszélyes akkor lenne, ha politikusként az igazmondás szándékát összekeverném a számítással.

Jelen korunk hírforrásai azt akarják velünk elfogadtatni, hogy a „humánus” emlegetése, a „logikus okfejtés, a másik ember véleményének meghallgatása” zsákutcába visznek. Ezek voltak a kultúránk alapkövetelményei, hasznukat a mai kor tagadja. A kérdés az, hogy miért jutottunk el ide. A biológusok szerint: „Az emóció nem más, mint az agyunk egy bizonyos kémiai állapota, amiből csak annyit tudunk, hogy valamilyen érzelmi állapotba kerültünk. A kettősségünkről alkotott negatív értékítélet így szól: Ugyanazok a kémiai folyamatok, amik az érzelmek alatt zajlanak, gátolják a magasabb kognitív képességeinket, és határt szabnak a racionális gondolkodásnak. Azt hiszem, hogy az ellenkezője is lehetséges. Az átmeneti gátlás és frusztráció felszabadulása – az érzelemmentesség – serkenti a racionális gondolkodást. Közben azonban az érzelem átvitelének a gondolkodásra és cselekvésre állandóan működnie kell. Szókratész óta a racionális gondolkodás egyenlő a kritikai gondolkodással.

A belső ellentmondás feltehetően nem az értelem és az érzelem között keresendő, hanem az értelem ellentmondásos tartalmaiban, melyekhez különböző értékű érzelmek kötődnek, és amiket különböző érzelmek indítanak, vagy ha szükséges, akkor akadályoznak. A ráció és emóció szellemi közösségét tömören jellemzi Ayn Rand (1984): „A racionalizálás nem a valóság felfogásának folyamata, hanem csak egy kísérlet arra, hogy a valóságot bizonyos érzelmekhez illessze.”

Minden iskolaviselt ember „racionális megoldásokat” keres problémái megoldására, mert ezt tanulta. Az érzelmi indítékokat azonban nem ismerjük föl. Az érzelmek régiójának tudatos elérésére az embernek nincsen sem veleszületett, sem szerzett képessége. Ezért gondoljuk, hogy az emóciók irracionálisak. Tudjuk azonban, hogy érzelem értelemből is eredhet, és ha az ember ügyes, ilyent is elő tud idézni. Ez csak az embere jellemző egyik értékes idegrendszeri teljesítmény, amivel megfordítja az evolúciót. A filogenezisben a sokkal fiatalabb gondolkodást használja a sokkal régibb emóciók kiváltásához.

Tegyük föl, hogy valakiről méltatást kell írnom, akit nem nagyon szeretek. Ezért az írás nem megy, a mondataim ügyetlenek, unalmasak, és csak szenvedek vele. Ha elhatározom, hogy ezek után rajongani fogok ezért a személyért, akkor bizonyos idő után a rajongás szimpátiává sűrűsödik bennem. A kiszemelt alak tettei fényesedni kezdenek, jelentőségük gondolataimban növekszik, tulajdonságai összefüggésbe kerülnek – nem nagyon jelentős – teljesítményeivel, írásait elnevezem különösen tehetségesnek és aktuálisnak, őt magát sokoldalú, sőt reneszánsz embernek. Az írás megindul és folyik mint a patak, és egyre jobban kezd hasonlítani az akadémia elhunyt tagjai fölött tartott gyászbeszéd stílusára. Meg tudom magyarázni a méltatott személy rossz tulajdonságainak egyediségét és hasznát, ha ehhez célokat rendelek. Viselkedéséről pedig úgy nyilatkozom, hogy azok – retrospektíve – másoknak hasznot hoztak és szeretetre méltóak. Tehát sikerült a fordítás: a gondolat hozta létre az emóciót. A racionális okfejtés érzelmi folyamatot idézett elő, mindezt egyszerűen a gondolattal. Filozófusoknak is dicsőségére való gyönyörű megoldás. Így tud az ember szerelemre gyulladni valaki iránt, elhatározása

ismételgetésével, akit első pillantásra nem talál túlságosan vonzónak. Megszeret ,egy országot, ahol csak kellemetlenségek érik, de mivel a többi rosszabb, és saját hazájából elmenni nem tud vagy nem akar, azt állítja, és érzi is, hogy ott jól megvan. Megutálja a szomszédját, mert arról egy politikai társaság azt állítja, hogy idegen és veszélyes, holott nem árt a légynek sem. Az értelem csapdába ejtése ismert sikeres hatalmi technika. Mai példaként egyet hozok fel. Egy nem szeretett és nem kívánt államfő, akit a polgárok félelemből vagy jobb híján maguk fölé választanak, tömegeket tart hatalmában, olyan szorosan, hogy azok kitérni nem tudnak. Bizonyos idő után az alattvalók legalább fele akarattal épít fel magában a despota iránt tartós szimpátiát. A történelmünkben utolsó Császárunkat idézem, aki minden bűne és tévedése ellenére, elnyomított népe ajkán „Ferencjósává” változott át, mint egy rokon, kocsmai kártyapartner vagy megtűrt szomszéd. A türés szimpátiává alakul. Ez jó megoldás arra, hogy a népek megszabaduljanak a szabadságtalanság miatt felgyűlt feszültségtől. A diktátorokat az agyonnyomított polgároknak csak egy része gyűlöli, a népesség sokkal nagyobb része, bizonyos idő után, elkezd szeretni. A szeretet és gyűlölet csak valami vagy valaki iránt létezhet, a félelemnek legtöbbször van tárgya, ha nincs, akkor emléke vagy oka, tehát percepció vagy az emlékezet működése a háttérben kimutatható. Ez esetben az értelem és az emóciók ütközése egy keverék (összetett) tudatállapotot idéz elő, aminek eredete magunkban keresendő. Saját érzelmeink tudatosulása tudat nélküli (implicit) folyamattal kezdődik, és fokozatosan tudatosabbá (explicitté) válik.²

A ráció általában nem hajt bennünket a cselekvésre. Döntéseinkben az emóciók mobilizáló hatása sokkal erősebb. Ha sürgős kényszer nem indít bennünket, akkor azt tesszük, amit tapasztalataink és körülményeink diktálnak. Az értelem prioritását bizonyítja, ha valamit érzelmi indítékoknak köszönhetően megszerzünk, a racionális értékelés iránti hajlamunk erősen lecsökken. Az érzelmi indítású döntésünkre visszatekintve általában megállapíthatjuk, hogy az jól sikerült.

A modern idegtudomány is megerősíti, hogy az emócióknak elsődleges jelentősége van a gondolkodásban. Az affektivitás a döntési folyamatból nem kapcsolható ki. Elfogadom, hogy emóciók nélkül minden logikusnak látszó döntésünk tele van bizonytalansággal. A „tisztá” racionalitás legfeljebb egy gépre – egy komputerre – jellemző, nem egy emberre. Ennek ellenére az értelmiségiek példaképek tekintik a gépet, és szeretnének hozzá hasonlítani pontosságban, gyorsaságban és elfogulatlanságban. *Azt gondolom, hogy a komputerral támogatott döntést is csak akkor fogadjuk el, ha az a saját emócióinknak megfelel.*

Az új gépkorszak kivédhetetlen hatása az akadémikusok felfogását is visszaterelte a XVIII. századba. Ugyanis, egyre szélesebb területet hódít az a felfogás, hogy az agy olyan szerv, ami érzékeny műszerként működik, és az a dolga, hogy „*problémákat oldjon meg*”. Ebben a továbblépést akadályozó veszélyes általánosítással találkozunk. A kérdés, hogy miféle problémáról van szó? Még inkább eltávolít a fizioiógiától az, amit néhány vulgáris biológus és újságíró terjeszt, hogy problémamegoldás közben az agynak csak egy része működik, a többi nyugalomban van. Ennek a tévedésnek az eredete a

² Lane RD.: Theory of emotional awareness and brain processing of emotion. *Internat. Congress. Series* 2006; 1287: 116-121.

komputereknek a tudósok gondolkodására kifejtett hatásával magyarázható. A másik tévedés az, hogy az agy csak racionális problémamegoldásra képes. Azonban, ha jól meggondoljuk, az agyunk nem a racionális módszerekkel történő megoldásokban, a következtetésben és formális logika használatában a legjobb, hanem olyan életfontos működésekben, mint a *veszélyek felismerése és a menekülés tervezése*. Ez a kijelentés furcsának tűnhet azoknak, akik az agyat, különösen a felmagasztalt agykérget a legnagyobb fejlettségű humán anyagnak tartják, és a magasrendű ítélő-következtető gondolkodás színterének. Álljon itt egy Nietzsche idézet a „Vidám tudományból”: „*A logikus gondolatoknak és következtetéseknek lefolyása a mi agyvelőnkben oly ösztönök folyamatának és harcának felel meg, amelyek egyenkint véve mind nagyon logikátlanok és igazságtalanok; mi rendszeren a harcnak csak eredményéről értesülünk: oly gyorsan és rejtetten játszódik le ma bennünk ez az ősrégi mechanizmus.*”

Nem tudom, hogy a vallásos tudósoknak és biológusoknak mi a véleménye az emberi agyról és annak működéséről. Ugyanis az emberi agy kétségtelenül anyag, és mint anyag működik akkor is, amikor tanul és gondolkodik. Működése nélkül testi állapotainkra vonatkozó fogalmaink és a fizikai valóság elképzelése felett a „metafizikai” gondolataink, a hit, a lélek és a szellem is hiányoznának. Az agy „dolga” a metafizikai valóság kitalálása is. A lélek fogalmának definíciója a szaktudományokban hiányzik vagy zavaros. Különösen a szellem fogalma magyarázhatatlan Isten nélkül. A baj az, hogy a szellem jelentése Isten segítségével is homályos. A tudományosnak mondott lélektan a lelki (pszichés) működések csoportjába foglalta a lelket és a szellemet, és mivel az utóbbi zavarta, kihagyta belőle, tehát a nem fizikai természetű, szellemi mozgatót, Istent hagyta ki.

A tudat orvosi (ideg-elmeorvosi) definíciója³ pragmatikus szempontokat tükröz. Az orvosok tudaton az éberség (az ingerfelfogás és a reakciók képessége) fokozatait értik. A tudat tartalma ezek alapján becsülhető. A tudat fogalma a fiziológia köréből való és nincs rokonságban sem a vallási, sem a filozófiai tudat fogalmával. Ha a felfogás és a memória szigorúan anyagfüggő, akkor az érzelem (emóció) és az akarat (mint a cselekvés és döntés elő-állapota) is agyi szerkezetekhez kötött. A vitatott „én-tudatnak” is testi működésnek kell lennie, annak ellenére, hogy nem is biztos, hogy van olyan⁴. Az intuíció az értelem, a memória és az érzelem egyesüléséből keletkezik, soha nem valami külső, szellemi hatás révén jön létre, de megindíthatja valamilyen érzékelés, ezzel kapcsolatos felfogás. A ember kettéosztása testre és lélekre az ember absztrakt gondolkodása képességének eredménye. A látszatmegoldás az, hogy a kettősségünket elfogadjuk, nem töprengünk rajta sokat. Test biztosan van, ezt tudjuk, lélek meg nem képzelhető el test nélkül, és ezzel a probléma az elfoglalt polgárok részére el van intézve. Pozitívista gondolkodóként (ide sorolom az orvosok nagy részét) kicsit sajnáljuk a filozófusokat, akik a tyúk és tojás eredetének problémáját évezredek óta nem tudják megoldani, de intelligensen sokat beszélnek róla. Azonban a lélek és szellem különbsége vagy egységének kérdése nagyon zavaró, és azt hiszem, hogy megoldhatatlan. Arra gondolok, hogy a pszichiáterek, akik naponta találkoznak ezekkel a definíció nélküli fogalmakkal, amiket hol ráhúznak a betegekre, hol leválasztanak

³ Szirmai I.: *Ars Neurologiae*. Medicina, Budapest, 2015.

⁴ David Hume: *Treatise of human nature*. Book I, Part IV, Section 6

róluk, hogyan tudják józan ítélőképességüket megőrizni, egészségesek és nyugodtak maradni, egymás és a betegek szemébe nézni, annak ellenére, hogy foglalkozásuk kulcsfogalmi üresek. Ha a lélek és a szellem egyenrangú jelenségek lennének, akkor az emberi betegségekkel foglalkozó lélektant teljes joggal *szellemtan*nak lehetne nevezni. A szellem nem az emberi agy produktuma, hanem emberen felüli és kívüli dolog, melynek léte egyenlő a fogalmával, de bizonyíthatatlan. A szellemtanról – a konkrét gondolkodású magyarok többségének az asztaltáncoltatás, a halálán túli élet és a tetemre hívás jut eszébe.

Az emóciók meghatározásának kísérlete

William James (1842-1910) és John Dewey a XX. század elején foglalkoztak az emóciók élettani vonatkozásaival.⁵ Az emóció James szerint érzékelés vagy érzékelések együttese, ami az élettani folyamatok zavarához vezet és valamilyen percepcióvá (felismeréssé) alakul. Az „emotion” kifejezés feltehetően a motion-ból ered. A XVII. század közepéig az „emotion” nem létezett az angol szókincsben. Montaigne esszéjét John Florio fordította angolra, aki szerint a kifejezés agitációt, testmozgást vagy megrázkódtatást jelent, amire a nyilvános emóció (public emotion) kifejezés is utal. Az angol irodalomban a „passion” szónak több jelentése van (kedv, érzelem, átérzés, stb).

Szókratész és a preszokratikusok felfogása szerint az érzelem mindig az értelem háttérben bujkált, mint a filozófusokra veszélyes dolog. A tartósan fennmaradt metafora ezzel kapcsolatban az úr és a szolga viszonya. A bölcsesség és az okosság óvatos kontroll alatt tartja a veszélyes impulzusokkal jellemezhető érzelmeket, elnyomja, vagy ideális esetben harmóniába hozza az értelemmel. Nem tudjuk pontosan, mi az emóció. Ez hiányzik, mert *terminológia* nélkül értelmes vita sem kezdhető. A filozófia az emóció kognitív háttérét kutatja, a fiziológia, a szociológia és a magatartástudomány segítségével. A dialektikus filozófia már keresztül kasul vizsgálta és az érzések körébe utalta azzal a megfontolással, hogy annak az intellektushoz nincsen köze, és az ember előtti evolúció maradéka. Ezzel ellentétes nézet, hogy az emóció a bölcsesség megnyilvánulása, a józan ész védő és szabályozó, ezért a legfontosabb életjelenségünk. Ismertek a fenti sarkos ellentétektől eltérő sokkal mérsékeltebb és összetettebb nézetek is.

Ha a ráció és az emóció eltérő természeti jelenségek, akkor a lelki működésekben is antagonisták. *David Hume* (1711-1776) azt állította, hogy: „*az értelem és gondolat a szenvedély rabszolgája lehet*”. Hume nem elemezte az emóciókat részletesen, munkája az értelem ünneplése, annak ellenére, hogy határait felismerte. Az ember észleleteit ideákra és benyomásokra osztotta. Különbségüket az teszi, hogy mennyire elevenen bukkannak fel a figyelmünkben, és hogyan hatolnak az elménkbe. A legerősebb észleletek a benyomások, például az emóciók, köztük a szenvedély. Az ideák halvány képmások, amelyek az elménkben a benyomásokból keletkeznek. A benyomások először az érzékekre hatnak, az ebből létrehozott másolat az idea. Benyomásokra két úton tehetünk szert: érzékelés és reflexió által. Az emlékezetben tárolt ideákat a képzelőerő képes megváltoztatni, hasonlóságokat és különbségeket

⁵ Solomon RC: The Philosophy of Emotion. In M. Lewis & J. Havil (eds.): *Handbook of Emotions*. Guilford Press, 1999.

fedezhet fel az ideák között. Hume azt a kapcsolatot kereste, aminek segítségével az egyik idea maga után vonja a másikat. Három minőséget sorol fel, ami kapocs lehet: *hasonlóság*, *érintkezés* és az *okozat*. Ezek teremtenek asszociációt az ideák között.

A hasonlóság és ellentét törvényén nyugszik a matematika, az érintkezés törvényén a leíró tudományok, az oksági kapcsolaton a magyarázó tudományok, a természettudomány és a metafizika. Hume alapvető kérdése, hogy honnan származnak a benyomások. Erre a kérdésre szerinte lehetetlen válaszolni, mert a képzeteknek a tárgyakkal való kapcsolatát soha sem tapasztalhatjuk meg. Emiatt tagadja a szubsztanciák létezését is⁶. Hume szerint a benyomások a külvilágot, az ideák pedig a fogalmi világot képezik. Érdeklődését a tudatbeli folyamatok kötötték le. Hume a megszokás pszichológiai tényére alapozta a világ és a róla alkotott tudomány valamennyi összefüggését: a pszichikai valóság kiszorítja a létbelit, a pszichológia az ontológiát.

A XIX. és XX. század pszichológiája nagyon szegényes lett volna, ha Hume „én” –elméletének cáfolatát elfogadják. „Az énnel nincs benyomása önmagáról így eszméje sincs” (idézi Bertrand Russell) „Ha én... magamba akarok mélyedni, mindig belebotlok valamilyen különös érzetbe, a hideg vagy meleg, fény vagy árnyék, szeretet vagy gyűlölet, fájdalom vagy gyönyör érzetbe. Sohasem tudom magamat megragadni egy pillanatban valamilyen képzet nélkül, és csakis ezt a képzetet tudom megfigyelni.” Ebből az következik, mondja Russell, hogy ha létezik az „én”-nek nevezett dolog, sohasem érzékelhető, tehát nem lehet róla eszménk. Senki sem érzékeli az agyát, de van eszméje róla, mert képi ábrázolását ismeri. Az ilyen eszmék, amelyek az érzetektől vonunk le, nem tartoznak az eszmék logikai báziskészletéhez, ezek descriptívek. A XXI. században ismét elő kellene venni Hume hét filozófiai viszonyát. Ezekből két csoportot képezett: Az elsőbe tartoznak az eszméken alapulók: *hasonlóság*, *azonosság-ellentét*, *minőségi fokozat*, *menyiségi vagy számarány*, a másodikba azok, amikről csak valószínű a tudásunk, *a tér*, *az idő* és *az oksági viszony*.

Az emóciók filozófiájának története

Hegel (Georg Wilhelm Friedrich – 1770-1831) sohasem tagadta az emóciók létét, csak a centrális jelentőségüket nem ismerte el. Az emóció nem azonos a Platón (ca. 428–347 K.e.) által „Az Állam”-ban leírt hármas osztatú lélekkel. A lélek három összetevője az *értelem*, a *kedély* (szellem), és az *étvágy*, de Platón a szerelmet és Isten szeretetét nem az emóciókhoz, hanem az értelemhez sorolta. Arisztotelész (384–322 K.e.) nem foglalkozott részletesen az érzelmekkel. A „Retorika” c. munkájában az emóciót olyasminek tartotta, ami befolyásolja a dolgokról alkotott ítéletet, és ami együtt járhat örömmel vagy fájdalommal. Az emóciók közé sorolható a félelem, a harag, a könnyorület, és ezek ellenkezője is. A harag „erős vágy arra, hogy bosszút álljunk valakin, aki nyilvánvaló igazságtalanságot követett el egy személyen vagy a barátunkon”. A harag mindig személyre irányul, és soha nem az emberek nagy csoportjára. Arisztotelész kifejtette, hogy a harag és bosszúvágy olyan emóciók, amik fizikális rossz érzéssel járnak. Arisztotelész az emóciókat – szélesebb értelemben – etikai vonatkozásokkal kapcsolta össze. A harag érdekelte leginkább, mert ez természetes reakció, aminek erkölcsi erőt tulajdonított,

⁶ Russell B.: *A nyugati filozófia története*. Gönczöl kiadó, Budapest, 1994.

különösen, ha ezt szónokok provokatív módon használták. A harag és a büszkeség gyakran fordul elő a *Nikomakhosi etikában*, ahol azt fejtegeti, hogy milyen körülmények között engedhető meg az ember haragjának kiszabadítása, és milyen körülmények között nem. Azt állítja, hogy a megbocsájtás szép erény, de csak néha. Kifejti, hogy csak a gyengeelméjűek nem tudnak haragudni, megfelelő körülmények között ez önmaguk védelmét szolgálja, és nem a bátorságból ered. „*A lelki jelenségeknek három faja van: érzelem, képesség, lelki alkat; ezek egyikébe tartozik az erény is. Érzelmeken értem a következőket: vágy, indulat, félelem, magabiztosság, irigység, öröm, szeretet, gyűlölet, sóvárgás, féltékenység, szánalom: általában mindaz, amivel kellemes vagy kellemetlen érzés jár együtt.*”

A sztoikusok tanulmányozták az ítélet összetevőit, abban az emóciók jelentőségét, a harag morális vonatkozásait, az önvédelem jogosságát a félelem hatása alatt. A középkori filozófusok az emóciókat az etikával szoros kötésben képzelték el, ez felelt meg az emberi természetről szóló keresztény pszichológiának. A keresztény etikában a legnagyobb erényeket, úgymint a szerelmet, reményt és hitet, nem sorolták az emóciók közé, hanem az értelem kategóriáihoz tartoztak. *Aquinói Szent Tamás* (1225-1275) szerint a hat alapvető primitív érzelem, u.m.: csodálkozás, szerelem, gyűlölet, vágy, élvezet és szomorúság, nem jelentés nélküli származékai az állati léleknek, hanem a jó élet szükséges velejárói.

René Descartes (1596-1650) fejtette ki, hogy az érzelem és értelem kettősségének elképzelése zavaró örökségünk, és azért nem tudunk ettől megszabadulni, mert egyiket sem ismerjük eléggé. A rációt el tudjuk képzelni, mint valamilyen szabályok által irányított gondolkodás módszert, és pozitív vonást tulajdonítunk neki. A rációval Descartes szerint nem lehet megfejtetni az emóciók jelentését. Tegyük fel, hogy nincsen határozott belső ellentmondás a ráció és az érzelmek között. Az állítás igazolása nehéz, mert az emóciók meghatározása bizonytalan, és minden érzelemnek megvan a saját oka, ezeket viszont vagy nem tudjuk, mert néha akaratumk ellenére keletkeznek, vagy elfojtjuk, és ha ráismerünk, akkor néha letagadjuk. Descartes tudós volt és matematikus, az értelem fényének csodálója, aki az agy szerkezetében kereste a lélek magyarázatát. Idézhető véleménye nincs az emóciókról, ill. tagadta a testiséget, mint alapvető princípiumot, és ragaszkodott ahhoz, hogy az értelem a testtől elváló valami, és hogy az állatoknak nem lehet értelmük. Descartes szerint: mindenkinek elegendő tapasztalata van a szenvedélyekről, nem szükséges másoktól kölcsönözni megfigyeléseket ezek természetének vizsgálatához. Az értelem és a test egyesítésének szándékával talált rá az agyban a „központi helyen lévő” tobozmirigyre (*corpus pineale*). Ezt tartotta centrumnak, ahonnan, a *spiritus animalis* (a mindent befolyásoló mozgató) a test többi részébe jut. Descartes az emóciót, az érzést és a percepciót a lélek alkotórészeinek tartotta. Az emóció nem kizárólag a test percepciójával kapcsolatos, hanem a léleké is lehet, pl. a vágy percepciója. Az indulatot, kedvet és szenvedélyt általában elkülönítette a „tiszta gondolkodástól”, és az előbbieket zavarosnak és homályosnak ítélte. Ezzel szemben elképzelhetőnek tartotta, hogy az értelem képes érzelmeket mobilizálni.

Descartes optimizmusa az ésszel kormányozott emberről nem alkalmazható a mostani korunkban: „*Igaz, hogy nagyon kevés ember gyenge és határozatlan annyira, hogy ne akarjon semmi mást, csak amit a szenvedélye diktál neki. A többségnek határozott ítéletei vannak, amelyek szerint szabályozzák cselekedeteik egy részét*” – mondta Descartes. Egy részét – tehetnénk hozzá –, a nagyobbik részét viszont nem a józan ítéletek szabályozzák. Descartes a szenvedélyeket az agy működése eredményének

tartotta, és ezeknek energiákat tulajdonított. Pl. „A megdöbbenés” hatóerejéről beszél, ami „*az agy üregeiben lévő szellemeket az általunk csodált tárgyról szerzett benyomás helye felé áramoltatja, és olyannyira lefoglalja őket e benyomás megtartásával, hogy egy se megy át innen az izmokba, és egy sem fordul el semmi módon sem az első nyomvonalaktól, amelyeket az agyban követnek. Ennek következtében az egész test mozdulatlan szoborrá merevedik*”. Ez meglepő módon nem más, mint az orientáció és a psycho-arrest szakszerű leírása.

Itt idézem Descartes⁷ felfogását a szenvedélyek hasznáról és káráról: „*az összes szenvedély haszna csakis abban áll, hogy felerősítenek és maradandóvá tesznek a lélekben olyan gondolatokat, melyeket jó, ha a lélek megtart, és amelyek e nélkül könnyen kitörölhetnének belőle. Mint ahogyan minden baj, amit okozhatnak, abban áll, hogy a kelletnél jobban megerősítik és fenntartják e gondolatokat, vagy más gondolatokat erősítenek meg és tartanak fenn, olyanokat, melyeknél nem jó időzni.*”

Ha vele ma délután tudnék beszélni, akkor megkérdezném, hogy jó volna-e, ha mindenkit a józan ésszel kormányzott akarata irányítana minden döntésében. Ha ugyanis ez megvalósulna, akkor elviselhetetlen lenne az emberek közössége, mert a megfontolás, ami elsősorban az önző eszünkből ered, rengeteg ütközést hozna létre, hiszen mindenki egyformán eszes lényként a legjobb, a neki legjobb megoldást szeretné választani. Ha nem a saját érdeke szerint kellene döntenie, akkor nem döntene, és ezt meg tudná indokolni. Ha egyáltalán lehetséges volna, hogy mindenki a ráció és ezzel rokon általános szabályok, tehát a logika segítségével döntsön saját és mások dolgaiban, akkor a világ megállna, vagy nagyon lelassulna, ugyanis érzelmi döntések és gyors elhatározások nélkül gátlások sorozatai alakulhatnának ki.

Baruch (Benedict) Spinoza (1632–1677) szerint fel kell adnunk azt az elképzelést, hogy mi magunk képesek vagyunk saját életünk irányítására, és a magunkról alkotott nézetünket és gondolkodásunkat sem tudjuk Isten szándékaként megérteni. A legtöbb érzelmünk a saját szándékunktól független, a világban keletkező vágyainkra adott passzív reakciónk eredménye, ami kiszolgáltatottá, frusztrálttá és gyengévé tesz bennünket. Vannak passzív és aktív emóciók. A aktívak saját igaz természetünkből keletkeznek, érzékünket emelik, tetteinket, készségeinket serkentik. Ezek tehát jók a számunkra. A rosszak viszont, a sátán mesterkedésének következményei. Hol van a gonosz lélek, kérdezhetné valaki. Legegyszerűbb volna, ha bennünk lenne, onnan közvetlenül tudna hatni ránk. Spinoza az örömet és a szomorúságot tartotta az érzelmek két alapvető formájának.⁸ A többi e kettő variációjából keletkezik, attól függően, hogy milyen ideák vagy objektumok hívják létre. Például a szerelem az örömezés forrása, ugyanakkor átcsaphat szomorúságba vagy gyűlöletbe, ha valami eszme az érzéssel interferál. Spinoza, a sztoikusokhoz hasonlóan dolgozta ki az emóciók kognitív teóriájának egyik első változatát. Annak ellenére, hogy megvédte a komplex és sérthetetlen metafizikát, amiben minden egyre vezethető vissza, állította, hogy a test és értelem ugyan eltérő természetű jelenségek, de ugyanannak a dolognak aspektusai. Ezzel a XX. század emóció-agy kutatásait vetítette előre.

Az emóciók osztályozási kísérlete szerintem hamis. Emóciók – előre készített formában – nincsenek az agyunkban, ugyanúgy nincsenek, mint a racionális döntések kópiái. Minden attól függ, hogy az érzelem,

⁷ Mire szolgálnak a szenvedélyek és milyen tekintetben ártalmasak. In :Descarter René: *A lélek szenvedélyei és más írások*. L'Harmattan kiadó, SZTE Filozófia tanszék, Budapest, 2012., 105.

⁸ <https://www.theguardian.com/commentisfree/belief/2011/mar/14/spinoza-understanding-emotions>

vagy az okosság mire kell. Az emóciók kifejezéséhez kell a kiszabadító inger. Az lehet külső vagy belső. Lehet ad hoc vagy tanult.

David Hume (1711–1776), az emberi képzelet korlátlanágáról szóló értekezésében (*Tanulmány az emberi értelemről*, 73.) teszi fel a kérdést, hogy mi a különbség a fikció és a hit között. Ebben kapcsolódott először az érzelem jelentősége, a racionális ítéletek biztonsága tárgyalásához. A fikció és hit közötti különbség valamilyen érzelemben, vagyis érzésben rejlik, ami csakis az utóbbihoz (hit) kapcsolódik, az előbbihez (fikció) nem; ugyanis az az akarattól független, és ennek nem lehet tetszés szerint parancsolgatni. Hume kifejti, hogy a képzelettel korlátlanul kapcsolhatunk össze dolgokat, de ennek a képessége „*soha nem juthat el a hit erejének szintjére, ezért nyilvánvaló, hogy a hit nem az eszmék sajátos jellegében, hanem felidézésük módjában és az elmében kiváltott érzelmekben rejlik*”. Ez után állítja, hogy a hittel kapcsolt érzést pontosan nem lehet kifejezni, másutt: „*a hit olyasmi, amit az elme érez, és ami az ítélet eszméit a képzelet költött tárgyaitól megkülönbözteti*”. Hume azt gondolta, hogyha az érzelmeink megközelítik az etika és a filozófia határait, akkor az érzelmet respektálni kell és megfontolni, hogy mit tegyünk. Ezt úgy kellene érteni, hogy mindenkiben van egy morális gát, ami az érzelmek bizonyos minőségén és intenzitásán működésbe lép. Azt gondolhatjuk, hogy jó volna, ha ilyen létezne.

Hume teóriája azért fontos, mert kételkedett az érzelmek alacsonyrendűségében és felvetette az érzelmek szerepét a ráció működésében. *Generációkkal korábban sejtette meg az érzelmek fontosságát a belátásos tanulásban (ítéletben) és a problémák korai megoldásának kísérletében*. Kortársaihoz és Descarteshoz hasonlóan az emóciókat, mint az érzések bizonyos fajtáját képzelte el, ami a vérben lévő ösztön (lélek) mozgásának eredménye.

Az érzelmek, amelyeket bizonyos benyomások indítanak el, mindig be vannak ágyazva az éppen megélt és az emlékezetből ugyanakkor kiszabadított benyomások hálózatába. Az ideák is létrehozhatnak érzelmeket és ugyanígy az érzelmek is felkelhetnek ideákat. Például a büszkeség lehet kellemes érzés, amelyet az a gondolat vált ki, amikor valami fontosat jól teljesítünk. Ezt Hume már a saját Én-nel kapcsolatos élményként írta le.

Amit Hume az érzelmek fontos jellegzetességének tartott, azt most az emóciók kognitív dimenziójának nevezzük. Hume felfogásában az emóciók az etika lényeges alkotórészeit képezték. Kifejtette, hogy léteznek jó és rossz emóciók. Jó emóció a büszkeség, ezzel szemben a kiszolgáltatottság és a megalázkodás rossz emóciók. Az utóbbi azzal a gondolattal jár, hogy sikertelenek és selejtesek vagyunk. Az emóciók teóriájának kiterjesztésével Hume a felvilágosodott munkáiban a hit ellen intézett filozófiai támadást. Erkölcs-filozófiájában követte *Adam Smith* (1723-1790) skót gazdaságtanász és morálfilozófus nézeteit, aki ugyanerről a *Wealth of Nations* (1776) könyvében értekezett. Ez a könyv 100 évvel később a munkáról és szabadkereskedelemeiről kifejtett téziseinek érvényessége miatt a modern kapitalizmus bibliája lett.

Immanuel Kant (1724–1804) azt gondolta, hogy nem szükséges a józan ész kritikájához társítani egy, az emócióról kidolgozott teóriát, mivel szerinte a hajlamok, szokások, vágyak, sokkal bizonytalanabbak annál, ahogy feltételezik, és ezek kapcsolata az érzésekkel sokkal fontosabb. A *Tiszta ész kritikája* című

könyvében nem foglalkozik az érzelmekkel. A gondolkodás nála egyenlő a „racionális ész” használatával. Az értékelés és elemzés folyamatától azt várjuk el, hogy logikus és objektív legyen. Ha a személyt emóciók, érzések, ösztönös indítékok vagy kultúrához kapcsolódó morális szabályok kötik, akkor az elemzést hajlamosak vagyunk irracionálisnak bélyegezni, mint olyant, amit szubjektív tévedések terhelnek. Az érzelmek és az erkölcsiség viszonyáról az volt a véleménye, hogy mivel nem bízhatunk abban, hogy az érzelmeink felett uralkodni tudunk, ezek nem lehetnek az erkölcs alapjai. A tudatos lények erkölcsösségének ezért – szerinte – az akaraton és a kötelességtudaton kell nyugodnia.⁹ Ennek ellenére Kant már Hegel előtt megfogalmazta, hogy nagy dolgokat nem lehet tenni érzelmek nélkül, s ezt az esztétikával és művészetekkel is kapcsolatba hozta. Állítása szerint, el kell ismerni az érzelmek jelentőségét abban is, hogy az ember az Isteni teremtés nagyszerűségét csodálni képes legyen. Erre a felvilágosodott Hume nem mondta volna, hogy ez a csodálat jó emóció, legfeljebb annyit, hogy tévedés.

Arthur Schopenhauer (1788-1860) tisztában volt az érzelmeknek az emberi viselkedésre kifejtett hatásával. Az *Életbölcesség* című írásában a „tisztán szellemi foglalkozás” prioritását hangsúlyozza, a szenvedélyek fontossága mellett: „Gyakorlati, reális életünk, ha szenvedélyek nem mozgatják, unalmas, ha pedig igen, akkor csakhamar fájdalmas.”¹⁰ A költészet és a filozófia felmagasztalása után, amivel az okos ember megóvjá magát veszteségektől és pazarlásoktól, a filozófus őszinte hangra vált: „Így pl. az én filozófiám nekem soha semmit nem nem jövedelmezett, de nagyon sokat megtakarított a számomra”. Az érzelmek erős felső fokáról, a gorombaságról, olyankor beszélünk, ha valaki az okosságával „bennünket elhomályosít”, mondja Schopenhauer. Életútján elérhették a fent említett sérelmek, pl. egyetemi katedráján Berlinben, ezzel kapcsolatban az alábbi tisztán emocionális reakciót írja le: „az ily fölényeket legyőzhetjük [...] az által, hogy elkezdünk sértegetni és gorombáskodni. Mert a gorombaság minden érvet legyőz, minden észet felülmúl, hacsak az ellenfél bennünket hasonlóan túl nem licitál, úgy mi maradunk győztesek, és a tisztesség a mi oldalunkon van. Az isteni gorombaság háttérbe szorítja az igazságot, észet, tudományt, szellemet, elmésséget”. Nocsak, mondhatnánk a XXI. században, mintha személyesen ismerte volna a jelenkori politikusokat és a politikai manipulációkat.

Egy nagy ugrással érünk el Friedrich Nietzsche (1844–1900) nézeteihez, akiről tudjuk vallásos rajongását Schopenhauer iránt, és akinél az érzelem jelszó volt, az értelem pedig a sejtés forrása. Ő volt a romantikusok hosszú sorának betetőzése, aki az előző század Sturm und Drang poétájaként kezdte, és innen tért át a filozófiára. Pesszimizmusa a neo- kantiánusokéra és Schopenhauerre hasonlít. Nietzsche előre látta a 20. század súlyos kételyeit és fogalmi káoszát – Freud aki leírta és ünnepelte az emberi értelem legsötétebb, kevésbé racionális, végtelenül ösztönös motivációit, csodálta őt. Nietzsche az 1887-ben kiadott *Zur Genealogie der Moral: Eine Streitschrift* c. könyvében dicsőíti az érzelmet, és ironikus fordítással állítja, hogy az érzelemben több ésszerűség van, mint az értelemben. Azt azonban nem állítja, hogy minden érzelem bölcs – némelyik visszadönt bennünket a saját ostobaságunkba, arra a szintre, ami a közepszer jellemzője, és létrejön az rabszolga-morál a sértettség érzete, ami katasztrofális véghez vezet. Nietzschének nem volt teóriája az emóciókról, de igen nagy befolyást gyakorolt Európa sok

⁹ A Kanti etika. In: Warburton N.: *Bevezetés a filozófiába*. Kossuth Kiadó Zrt., Budapest, 2005.

¹⁰ Schopenhauer, A.: *Életbölcesség*. Szukits kiadó, Budapest, 2001., 34.

filozófusára, akik megtapasztalták az irracionalitás és az érzelmek uralmát az I. Világháborúban és a német nemzetiszocializmus felemelkedése során.¹¹

Az emóció értelmezésében hasadás keletkezett az élettan és a filozófia között. Az angolszász területen a század közepén alakult ki az emotivism (emocionizmus) fogalma, ami a logikai pozitivizmus álláspontjáról tekintve az emóciókat értelmezhetetlennek tartotta. Európában másféle irányt vettek a kutatások. *Franz Brentano* filozófiai iskolájában az emóciókat az etika fogalomkörével társította. *Edmund Husserl* (1859-1938), *Max Scheler* (1874-1928), és *Martin Heidegger* (1892-1962) fenomenológiájában az emóciók az emberi lét centrális fontosságú elemévé léptek elő. *Jean-Paul Sartre* (1905-1980) felfogásában az emóciók a „világ mágikus transzformációjának” stratégiai elemei, amelyhez egzisztenciális vonatkozásokat kapcsolt. Jelenleg az emóciók kognitív elemzése sok iskola gondolkodásában kimutatható; az emóciókra vonatkozó holisztikus teóriák magukba foglalják a pszichológia, a neurológia, az antropológia és az erkölcs-filozófia kutatásainak eredményeit.¹²

Divat lett a dualizmus a tudományban?

Elhatárolt, szűk területen működő híres tudósok gyakran csapnak át általános, főként filozófiával határos területre. Ilyen kiváló személy volt *John Carew Eccles* (1903-1997), a Nobel-díjas fiziológus.¹³ Eccles ugyan Darwin hívének tartotta magát, de azt állították róla, hogy tulajdonképpen nem Darwin, hanem kihívója *Alfred Russel Wallace* (1823-1913) követőjének tűnik, aki az emberi tudatot anyagtalanszubsztanciának hitte. Ha alaposabban megvizsgáljuk, akkor kiderül, hogy a két *evolucionista* nézete között igen nagy a különbség. Maga Eccles idézte Wallace feltételezését arról, hogy a „*humán intelligencia csak a kozmikus intelligencia direkt hatásának lehet a következménye.*” Ez volt az a sejtés, amit Darwin „nem tudott megemészteni”. Wallace publikációja a primitív néptörzsekről (az Amazonas medencében és Malajziában, akik között kutató munkája során idejének nagy részét töltötte) megelőzte Darwint. Wallace szerint a „természetes kiválasztódás” (natural selection) jelentősége csak annyi, hogy „*a barbárt egy olyan aggyal ajándékozta meg, ami kicsivel magasabb szintű, mint a majmoké, bár meglehet, hogy csak kevéssel alacsonyabb szintű, mint tanult társadalmunk átlagpolgáraié.*” Azt nem írta, hogy ez a tanult társadalom éppen az angol, de sokan így értették, és megsértődtek.

Darwin egyébként nem sokat törődött a tudományos világon kívüli ellenzőivel. Emlékezzünk azokra a karikatúrákra, amelyeken Darwint majomként ábrázolták, azt állítva, hogy nem az angol gentleman, hanem a kiváló tudós származik a majmoktól. A zseni bárhogy kinézhet, nem az arcát kell vizslatni, hanem azt, amit csinált. Kétségtelen, hogy Darwin öregkori arcvonásaiban (az erősen előreugró margo supraorbitalisok, a tuber frontális lapossága és emellett a viszonylag kicsiny orr, a relatíve mélyen ülő szemek és az általában rendetlen szakáll) volt valami, a karikaturistákat örvendeztető, majomszerűség.

¹¹ *Routledge Encyclopedia of Philosophy: Descartes to gender and science.* Ed.: Edward Craig, Routledge, New York, 1998.

¹² Michael Lewis, Jeannette M. Haviland-Jones, Lisa Feldman Barrett: *Handbook of Emotions.* The Guilford press., New York, London, 2008.

¹³ Bringsjord S, Dariao JA.: Eccles-iastical Dualism: Review of Evolution of the Brain: Creation of the Self by John Eccles. *PSYCHE*, 5(10), May, 1999.

Eccles azonosulni tudott azzal a nézettel, hogy a homo sapiens sapiens létrejötte nem véletlen, tervezés nélküli folyamat eredménye, hanem a Mindenható alkotása. Eccles könyve az empirikus tartalomra utalás ellenére, melynek tény-anyagát a szakmai-kutatási szabályok pontos betartásával gyűjtötte össze, a keresztény vallásnak az ember teremtésére és rendeltetésére vonatkozó bevezetésének tűnik.

Eccles ezt írta „*Azt gondolom, hogy az ígérető materializmus („promissory materialism”)*¹⁴ *jelenleg a tudósok uralkodó hiedelme. De az, hogy egyszer majd mindent meg tudunk magyarázni, beleértve az emberi idegvégződés finom formáit, csak legfeljebb ígéretes. Ez egyszerűen vallásos hit, egy babona, amire ha megfontoljuk, semmi bizonyíték nincs. Minél messzebb jutunk az emberi agy teljesítményeinek megértésében, annál több figyelemre méltó dologgal találkozunk, és annál több lesz az anyagi világtól távoli kivételes jelenség.”*

A *Neurophysiological Basis of Mind* és a *The Principles of Neurophysiology* 1953-ban jelent meg. Eccles újjeländi tartózkodása során találkozott a filozófus Karl Popperrel, akitől megtanulhatta a tudósok viszonyát a hipotézisekhez. A tudósok általában nagy merészséggel alkotnak hipotéziseket, amiket a legnagyobb szigorral tesztelnek, de az igazolásig soha nem jutnak el. Eccles úgy érezte, hogy a hipotézis megíúsulása nemcsak az elképzelés erejét növeli, hanem nagymértékű emocionális segítséget is nyújt a kutatóknak. Éppen ezért örülni kell a dédelgetett teóriák leleplezésének, mert ez önmagában tudományos siker. Megjegyzem, hogy ez már manapság nincsen így, a jelenkor tudósai a hipotéziseikért kapnak pénzt. A jó kísérleti terv, tehát a jó hipotézis a pályázat megnyerésének feltétele. Ezért a győzteseknek kötelességük bebizonyítani, hogy „az jött ki”, amit elterveztek, mert ha nem, vagy a számonkérés végén rosszul hazudnak, akkor többet nem kapnak támogatást a kutatásokra.

Sir John Eccles az emberi pszichéről írt előadásainak összefoglalásában¹⁵ a tudományos kutatással kapcsolatos ismeretelmélet tárgyalásakor az alábbi filozófusokat idézte: Descartes, Heisenberg, Konrad Lorenz, Karl Popper. Az utóbbival közös közleményeket is írt, ezekben az objektív tudással kapcsolatos kétségeit fejezte ki. David Hume-ra¹⁶ hivatkozást nem találtam. Ez ugyanis megvilágítaná Eccles vallásos hitét. Eccles nem volt filozófus. Ameddig az idegéletteni kutatásaiban elért, onnan már – korának módszertani színvonalán – nem lehetett messzebbre jutni. Magyarázatokra azonban szükség van, és a metafizikai érvelés különösen akkor szükséges, ha a végső nagy kérdések határaihoz érünk. Ezek a lét-kérdések, az ember származása, a gondolkodással kapcsolatos agyi tevékenység és az Isten. Egy biológusnak nem kell minden filozófust ismernie, mert ezek az ismeretek csak gátolnák az empirikus gondolkodását. De ha pl. Hume véleményét Eccles ismerte volna a filozófusokról, véleménye kiterjeszthető lett volna az idegrendszer kutatók gondolkodására is.

¹⁴ – Eccles, J.: *Modern Biology and the Turn to Belief in God*. In: *The Intellectual Speak Out About God*. Varghese, R (Ed.), Regnery, Chicago, IL., 1984. A „promissory materialism” jelentése: A materialista tudósok abban a hitben élnek, hogy a tudomány majd helyreteszi az elvárásaikat, és az elképzeléseik tényekké változnak át, közben erősen bizakodnak. Sir Karl Popper ezt a hitet nevezte el „promissory materialism”-nek, mivel ezt ígéretes adatokra alapozzák, amiket a kutatásokkal még nem sikerült megtalálni.

¹⁵ John C. Eccles: *Die Psyche des Menschen* (Grifford lectures 1978-79). Ernst Reinhardt Verlag, München, Basel. 1984.

¹⁶ David Hume: *Tanulmány az emberi értelemről*. Magyar Helikon, Budapest, 1973.

Eccles, filozófiai munkájában a léttel kapcsolatos kérdésekkel foglalkozott. Előadásában kifejtette, hogy Darwin elmulasztotta számításba venni az emberi faj egyediségét. Az egyéniség és lélek létrejöttét természetfölötti spirituális teremtés eredményének tartotta. Ha teológiai fogalmakkal próbáljuk megmagyarázni, akkor a lelket valami új isteni teremtés eredményének kell tartani, ami a fejlődő magzatba implantálódik, valamikor a fogantatás és a születés közötti időben. Kijelentette: „*Én finalista (a célszerűség elvét valló) vagyok, abban az értelemben, hogy a biológiai evolúcióban van valami terv, ami bennünket öntudattal bíró, egyedi lényekké alkotott*”. Eccles elképzelhetőnek tartotta a halál utáni élet bizonyos típusait is.

Ezt írta: *Itt említem azt a törekvésemet, hogy a legnagyobb alázattal megismerjem a személyiséget, azaz saját magamat, mint egy kísérletező lényt. Abban a reményben teszek erre kísérletet, mert mi, emberi lények mindannyian, akiknek megadatott, hogy ezen az élhető bolygón éljünk, ennek a gyönyörű történetnek a jelentőségét és fontosságát nagyszerű agyunkkal, ami az emlékezetünket, örömeinket, kreativitásunkat és mások szeretetét szabályozza, átalakított hitünkkel meg tudjuk érteni.*

A szabad akarat kérdéséhez fiziológiai példákkal nyúlt.¹⁷ A dualista Sherrington nyomán Eccles az akaratot nem a neurális rendszer működése következményének tartotta, hanem az értelem erejének, ami az agyra hat. Ezt elég nehéz megérteni, és a gondolatmenet nélkülözi a pozitivista tudós okfejtésének megszokott sémáit. A *brain-mind* probléma az Edinborough-ban tartott Gillford-előadásokban is többször előkerült. Eccles hangsúlyozta, hogy van szabad akarat, és ez nem magyarázható a primitív reflexológiával – a determinizmust elvetette. Szerinte a szabad akarat szükségességével kapcsolatos asszociációnk akkor keletkezik leginkább, amikor megéljük egy eltervezett, összetett mozgás akadályozottságát. Azaz: nem tudunk megcsinálni valamit, pedig nagyon akarjuk.

A példa elég triviális, és az észlelés is helytelen. Ugyanis az akarat (will) jelen volt a tervezéssel együtt, hiszen akarni szabad és akarni tudunk, de az ezt követő végrehajtás késik valami miatt, ami nem csak fizikai akadály lehet. Remélem, hogy a Parkinson kóros beteg mozgásindítási zavarát senki nem értékeli a szabad akarat filozófiai betegségének. Annak ellenére nem, hogy ebben a betegségben az indíték (nevezzük ezt is önkényesen will-nek) általában csökken, így a mozgások szervezésében is. A magyarázatot is tudjuk: azok az agyi hálózatok betegek, amelyek mozgásszervezés akaratához kellene. Megjegyzem, hogy az akarat, mint olyan (hasonlóan más összetett szellemi teljesítményekhez) szintén nem lokalizálható az idegrendszerben. Mindig csak a kontextustól függő valamire való felkészülés (akarat) nyomait tudjuk kimutatni, nemcsak a mozgást, hanem a gondolkodást megelőző és azokkal együttjáró folyamatokban is. A tervezett mozgás megindítása előtt az agy mozgató rendszerével kapcsolatban álló frontális területeken megváltozik a sejtek elektromos tevékenysége és anyagcseréje. Az „akarat” tehát az agy hálózataiban kimutatható.

Mitől lettünk ilyen okosak?

¹⁷ Eccles J.: *Facing reality*. Springer Vlg., 1970.

Úgy gondolom, hogy kb. ötezer év homályos sejtése után az embertan biológiai kutatása fedte fel először azt a tényt, hogy a viselkedés, felfogás és akció iránya az agyban különböző területek működéséhez köthető. „*A limbikus rendszer a pszichiátria és a neurológia határterülete*” (Mega et al, 1997).

Az evolúciónál nincsen jobb teória a Föld élővilága fejlődésének magyarázatára. Darwin előtt még sehol nem járt a genetika, de az emberi gondolkodás teljesítményeinek felfogása legkönnyebben öröklés alapján volt elképzelhető. Francis Galton könyvét¹⁸ 170 éve idézik. Galton a saját tehetségét is könnyen magyarázhatta öröklés alapján, ugyanis a családjá magasan tehetséges ősökkel dicsekedhetett. Érdekes, hogy az emberi agy működési egységeinek magyarázatában az evolúciós szemlélet csak a múlt század 50-es éveiben tért vissza. A 150 éve ismert agyi hálózatok a törzsfajlás során természetesen alakultak ki, ezek durva anatómiáját nem kell kitalálni. Ami tanulmányozható, az a paralel rendszerek működése, amelyek nagy sebességgel képesek több szempont egyidejű értékelésére (paralell processing), ha a természetes feladat úgy kívánja.

Paul D. MacLean (1913-2007) az 1940 –es évek végétől kezdett foglalkozni a Yale egyetemen az emóció és a magatartás szabályozásának kérdéseivel. Állatkísérletekben elsősorban a limbikus rendszert tanulmányozta. A teória kidolgozásában *James W. Papez*¹⁹ megfigyeléseihez csatlakozott. Papez eredeti világos leírása a limbikus rendszerről, már 1937-ben készen volt, ez az idegtudományok egyik klasszikus közleménye.²⁰ MacLean Papez nyomán kifejtette, hogy a limbikus rendszer emléskönl a támadás-menekülés magatartást szabályozza, és reagál minden érzelmileg jutalmazó és fájdalmas, kellemetlen ingerre. Megfogalmazta az emóciók és az agy kapcsolatát, valamint az affektusok természetét. Az affektus privát élmény, csak individuumok képesek megélni és kifejezni. Affektusról akkor beszélhetünk, ha annak valamilyen jelei vannak. Emóciók nélküli affektusok nem léteznek.

MacLean nevéhez fűződik a *triune brain* (három-agy) teória kidolgozása, amellyel hozzájárult az emberi viselkedés magyarázatához. A „*Triune Brain in Evolution*” (1960) teória lényege, hogy *az agyunk úgy működik, mint három, egymással összekötött computer rendszer, de ezek mindegyikének saját értelme, szubjektivitása, saját idő és térérzéke és memóriája van*”. Teóriáját a múlt század hetvenes éveiben a csillagász, *Carl Sagan* (magyarul megjelent esszékötetete: *Broca agya*), és az író, *Arthur Koestler* (1905-1983) népszerűsítették, a szaktudományok azonban kételkedve fogadták. Carl Sagan 1977-ben adta ki a "*The Dragons of Eden: Speculations on the Evolution of Human Intelligence*" című írását, amiben részletesen foglalkozik MacLean teóriájával. A kritikát e fölött R. Insel fogalmazta meg, miszerint MacLean koncepciója, annak ellenére, hogy kívül esett a kor tudományának fő irányvonalán, az evolúcióval és a tudattal kapcsolatban fontos kérdéseket tett föl. Az evolúció elmélete megfigyelésekből leszűrt következtetés. Nem lehet kísérletezés tárgya, mert az evolúció fogalma nem modellezhető.

¹⁸ Galton F. R. S.: *Hereditary genius and inquiry into its laws and consequences*. Macmillan and Co., London and New York, 1892.

¹⁹ Bhattacharyya, K. B.: James Wenceslaus Papez, his circuit, and emotion. *History of medicine*, 2017; 20/3: 207-210.

²⁰ Papez, J. W.: A proposed mechanism of emotion. *Arch. Neurol. Psychiatry*. 1937;38:725–743.

Az agy fejlődésének három szintje az embernél a filogenezis folyamatának történelmi emléke. Minden korábbi stádiumra utaló szerkezet a helyén van, és ezek az egymásra épült egymással kapcsolatban álló „agyak” az emberben most is azt teszik, amit az evolúció korábbi szakaszaiban. Az agy természetesen semmit sem „tesz”, hanem az ember az agyával együtt érzékel, észlel, felfog és reakciókat „irányít”. Az elképzelés lényege, hogy az emlősök agyának fejlődése folyamatos; az agy térfogatának növekedése a testtel arányos volt. Az embernél viszont ugrásszerűen nagy méretet ért el. Túlságosan nagy lett, ezért sérülékennyé vált. Az emberi agyat az emlősök agyához képest sokkal több betegség pusztítja. Az agy keringési rendszere pl. olyan, mintha „alultervezett” volna. Anatómiai szerkezetének hiányosságai miatt végtelenül bonyolult anyagcsere-folyamatok kompenzáló működésére van szükség ahhoz, hogy az agy működése kitarson a többi szervek romlásának kezdetéig.

Arthur Koestler MacLean-tól hallotta, hogy szellemi műveleteinkben veszélyesen kiegyensúlyozatlanok vagyunk, mert nincsenek összehangolva a régi érzelmi és az újabb gondolkodó agyrészeink. Ez az elképzelés tartalmilag már megtalálható *Theodor Meynert* és *Korbinian Brodmann* 50-70 évvel korábbi munkáiban. MacLean 1990-ben fejtette ki bővebben a *Triune Brain teóriát*. A három agy az evolúció különböző stádiumaiban alakult ki. A hüllők agya, az archipallium, agytörzsből és cerebellumból áll, amely helyzetváltoztatásra, ösztönökkel vezérelt rituális és folyton ismételt magatartásminták irányítására képes. A reptiliák agya szabályozza a táplálkozást, szaporodást, izommozgást, az egyensúly tartását és az autonóm funkciókat. A kétélűek nem törődnek az utódaikkal, a tojás, vagy peterakás után a sorsukra hagyják őket. Így tesznek a békák és a teknősök. A triune brain koncepcióban a neocorticalis abstract kommunikáció ellentétben áll a középső – limbikus – rendszer főként emóciók által irányított működésével. A paleocorticalis területek szervezik az affektusokat, a hajtóerőt és a tárgy-kapcsolatot. A limbikus rendszer működéséhez tartozik az explicit szenzoros feldolgozás, a bevésés és a figyelem kontrollja. Ezek az alrendszerek hangolják össze az érzelmeket és a céllal végzendő cselekvést, sőt, a gondolkodásban is meghatározzák legtöbb döntésünket.

Az alacsonyabb rendű emlősökben megjelenő „limbikus agy” magába foglalja az amygdalát, a hypothalamust és a hippocampust.²¹ MacLean szerint a limbikus agy, a paleopallium működése az emóciók, ösztönök, köztük az élelem felkeresése, a táplálkozás, menekülés, a szexuális magatartás, az öröm, a versengés, szomorúság, szerelem és féltékenység szabályozásával kapcsolatos. Az evolúció során kifejlődött második agynak gazdag összeköttetése van a primitív hüllő aggyal, de működése az utóbbtól markánsan különbözik. A limbikus rendszerrel bíró állatok, a reptiliáktól eltérően, gondozzák és védik az utódaikat, amíg azok sérülékenyek. A saját élet védelme elsőrendű ösztön, de ha az utódok védelme kilátástalan, akkor az ivadékvédelmi ösztön átíródik, az állat elmenekül. Az állat-szülők soha nem áldozzák fel magukat az ivadék védelmében, ez a faj továbbélését veszélyeztetné.

Arthur Koestler az agresszió társadalmi vonatkozásáról a *Szellem a gépben* c. könyvében így ír: „*az emberiség gondjait, bajait nem az egyének elsődleges agresszivitása okozza, hanem önmeghaladó azonosulásuk a csoporttal, amelyben a közös nevezők: magas érzelmi hőfok és alacsony intelligencia.*”

²¹ Mega, M. S., Cummings, J. L., Salloway, S., Malloy, P.: The limbic system: an anatomic, phylogenetic, and clinical perspective. Article in *Journal of Neuropsychiatry*, February 1997.

[...] a történelmen végighúzódó téveszmevonulat okai nem az elme baj egyéni formái, hanem az érzelmi alapon nyugvó hitrendszer által létrehozott kollektív illúziók.”

Damasio kétségtelenül jól képzett neurológus.²² Első könyvében Descartesnak a gondolkodó dolog, a lélek (res cogitans) elválasztását rója föl a fizikai tulajdonságú testtől (res extensa). A *cogito ergo sum* Szent Ágoston „fallor ergo sum” (tévedek, tehát vagyok) tézisére emlékeztet. Damasio következtetése: „A testetlen lélek karteziánus felfogása [...] eredményezte azt a metaforát a 20. század közepén, hogy az elme egy software program.” „Lehet némi karteziánus testetlenítés azoknak az idegkutatóknak a gondolkodása mögött is, akik azt hangsúlyozzák, hogy az elmét teljesen meg lehet magyarázni pusztán agyi eseményekkel, [...] kihagyva belőle a szervezet többi részét, valamint a környező fizikai és társadalmi közeget [...]” A 2010-ben megjelent *O livro da consciencia* újabb felismeréseket nem tartalmaz. Annak határozott kijelentését sem, hogy az agyban ugyanazok a szerkezetek működnek a racionális műveletek alatt, mint az emóciók megélése alatt. Megismétli, hogy a limbikus rendszer nélkül nincsen memória, sem tanulás, de ezen szerkezetek filogenezisééről nem szól. Damasio összeolvasztja az emóciókat a tudatossággal: „Ezt újabb könyvében (*A estranha ordem das coisas. Temas e Debates*, 2017) olvashatjuk. Damasio (*Descartes tévedése*, 41.) „Az agy becsapása” alfejezetben visszahozza a James-Lange teóriát. Paul Ekman vizsgálatát idézi, amelyben kísérleti személyek bizonyos érzelmi állapot töredékének bemutatásával (pl. mosolyogjon és legyen boldog) valóságos jó érzésről számoltak be.²³ A színészek közül is az a sikeres, aki nem megjátssza, hanem átéli az érzelmi állapotokat. Az akaratlagos mosoly azonban, amit a leszálló motoros rendszer idéz elő az arcizmokban egészen más, mint a limbikus rendszerből származó emocionális indítású arckifejezés. Ez a neurológiában ismert, mint az akaratlagos és mimikai facialis bénulás ellentéte. A centrális mozgató pályák sérülése miatt béna arcú beteg arcféle elhúzódik, ha nem azt kérjük, hogy mutassa a fogait, hanem megnevettetjük, ez az emóciókat szabályozó limbikus területek épségét bizonyítja.

A második dimenzió a kedv, a hedonia, amikor jól érezzük magunkat valami miatt (pl. kiváló vacsora, jó társaság) és kedvetlenség ugyanezek miatt, ha nem jól sikerül. A harmadik fajta érzelm a személyiségünkkel és erre kifejtett hatásokkal kapcsolatos.²⁴ Koestler élesen látta, hogy általában nem lehet emócióról beszélni, hiszen az érzelmek annyi félek, ahány szituációval találkozunk, és ahányszor ezekre nem ésszel, hanem először érzellemmel reagálunk. Lényeges ellenvetése az, hogy az érzelmek csak nagyon ritkán tiszták, legtöbbször ambivalensek. Például a vágy vagy vágyakozás az édes-keserű érzelm. A szerelmi élmény kettősségéről írt költemények és regények könyvtárakat töltenek meg. A személyekkel vagy népcsoportokkal kapcsolatban érzett előítélet talán az egyik legerősebb öfenntartó érzelm, amit nem lehet észmunkával megváltoztatni. Az előítélet talán a legsúlyosabb ítélet. Hasonló intenzitást tud elérni a gyűlölet, más embercsoportok iránt. A rasszizmust, különösen, ha az egy rezsim politikáját átíratja, a racionális ellenérvek általában nem tudják gyengíteni.

²² Damasio, A. R.: *Descartes tévedése*. (Ford: Pleh Csaba.) Aduprint, Budapest, 1996.

²³ Paul Ekman (1934 -) pszichológus San Franciscóban a californiai egyetemen. Folytatta Darwin „Expression of emotions...” témáját, az arckifejezést bemutató atlaszában több ezer képen mutatja be a mimika sokféleségét. Ez alapját képezte a hazugság-vizsgálatoknak a törvényszéki orvostanban.

²⁴ Koestler, A.: *Der Mensch-Irrläufer der Evolution. Die Kluft zwischen unserem Denken und Handeln – eine Anatomie*. Wilhelm Goldmann Verlag, München, 1978.

A neo-brain az értelem, az akarat és az elvont gondolkodás „szerve”, az egész agy öt- hatodát alkotja. MacLean szerint a három agy a filogenezis során bizonyos mértékig független maradt egymástól. A részek relatív függetlenségének következménye, hogy konfliktus helyzetben a szétkapcsolódás könnyen létrejön; az alacsonyabb rendűnek mondott limbikus rendszer, amely az érzelmeket irányítja, képes a magasabb rendű szellemi működéseket befolyásolni vagy leállítani. Az idegrendszeri működések leírásában kénytelenek vagyunk műszaki területről származó kifejezéseket használni, ami arról is árulkodik, hogy nem tudunk túljutni az „ember-gép” kibernetikai szemléletén. A limbikus agyrészek „sok mindent tudnak”, olyant, ami nélkül a neo-encephalon ki sem fejlődhetett volna. Ez a metafora természetesen hamis. Nem gondolom, hogy egy agyrész kifejlődése az evolúció során hatott egy másikra. Az viszont kétségtelen élettani tény, hogy a limbikus agyrészek tárolják a memóriatartalmakat, irányítják a tanulást, a bevésést az ismeretek kiszabadítását és a térben tájékozódást. Mindezeket az emóciók kormányzásával együtt teszik, meghatározzák a kedvet és kedvetlenséget, a dolgok megközelítését és a távolítását, a képes és valóságos helyeket. Az a hierarchikus szemlélet, hogy a fejlettebb agykéreg, mint egy őr, gátolja az animális létünket egyszerűen nem igaz. Ha az ember bajban van, akkor a baj elhárítását, vagy a támadó magatartás felfüggesztését sem az agykéreg „intézi el”, hanem az ősi – ebben nagyobb gyakorlattal működő – agyrészeink. A limbikus agy tudatosság nélkül is igen erős hatást gyakorol a magatartásunkra. MacLean nem szakadt el értelmezésében a hierarchikus szemlélettől:

„A limbikus agy ugyanazzal a biztonsággal, ahogyan animális szinten a táplálkozást, támadást, szexuális magatartást irányítja, az intellektuális szférában is eldönti, hogy felfogásunk zavartalan-e és hogy ideáink igazak-e vagy hamisak.”

Ebben látom az emberi viselkedés szabályozásának legnagyobb problémáját. A limbikus rendszer működése az állandó cáfolata annak, amit az emberi alkotásról és ennek értékéről tudunk. A felfogásunkban évszázadok óta változatlan az értékítélet, hogy csak a magas szintű eszmei elhatározás, a szellemi erőfeszítés, a gondolkodás felső szintje hoz létre értékes és maradandó szellemi alkotásokat. Azonban, ha közelebről megvizsgáljuk, akkor ezt a zenei alkotásokban nem tudjuk megtalálni. A zenében képzetlenek (ők vannak többen) a jó zene kritériumának az emocionális hatást tartják és nem a hibátlan tonalitást vagy szerkesztést. Az utóbbi „szakmai szempontok” csak a zenében járatosnak okozhatnak örömet, ha örömet okoznak egyáltalán, és nem csak gondolkodást indítanak. A komponálás szabályainak tüzetes ismerete a zeneszerzőnek nem elég ahhoz, hogy a darabjaival átütő sikert érjen el. Kell hozzá a tehetség, aminek nagy része érzelm. Elfogadható lírai költemények sem születnek mások által is átélhető emóciók nélkül. A költeményeket csak akkor tartjuk jónak, ha megindítanak bennünket, azaz érzelmi reakciót váltanak ki. A lírai költők érzelmi lények, emocionális serkentés, pl. szerelem, szeretet, gyűlölet nélkül írni sem képesek, vagy ha az érzelmi indítékok hiányoznak, akkor az alkotásaik színtelenné válnak.

Ugyanezt mondhatjuk el a vizuális művészetekről, a festőkről és szobrászokról. A nagyon erős vizuális és érzelmi hatást kifejtő képek közül keveset tudnék mondani, amelyik nagytudású akadémikus festők ecsetjéből került a vászonra. Ismerünk olyan filozófust is, pl. Nietzsche, akinek az írásai a pusztító

erősségű emóciói miatt hatottak az olvasóikra, ezért a hatásuk máig megmaradt. Műveit olvasva (pl a *Vidám tudomány* és a *Zarathustra*) az a benyomásunk támadhat, hogy azok egy impulzív költő alkotásai és nem sok közülük van a filozófiához. Indulatai egészen átszínezik azokat a gondolatokat is, amelyek kiemelve és az emócióktól eltávolítva értelmesek lennének magukban is, de a szerző egy nagy kanyarral az emóciókat érintve akarta eljuttatni az olvasókat az értelemig és annak akarásáig. Mivel érzelemből indult oda is ért végül, írásai többségében az öngyógyítás és önnevelés szándéka világosan kitűnik. Nietzsche tehát az a filozófus, aki rendkívül heves költői emóciókkal zsúfolta tele az írásait.

Az értelmiségi ember csak akkor tartható becsületesnek, ha életét az ellenállás és protestálás tölti ki, mégpedig attól függetlenül, hogy mi a főhatalom. A kritikai készséggel jellemezhető élet az, amiben megvalósulhat az egyetlen erkölcsös magatartás. A csaholást, mindig a legerősebb mellett és érdekében az értelmiségiek árulásának tartom. Ugyanilyen, és még undorító is, az egyéni vagy csoportérdekkel indokolt átállás.

Magyarország emóciók átruházásával vezetett ország. Itt az egyéni bajok összecsapzódtak, a kulturálatlanság és nevelatlenség a tanárok közömbössége, képzetlensége, fásultsága és szegényes nyomorúsága miatt silány viselkedéssé alakult és ijesztő mértéket öltött. A beteg országoknak igen hosszú az anamnéziséjük. A beteg országok betegsége ciklusokban halad előre és súlyosodik. Rövid időszakokban állapotuk átmenetileg javulhat ugyan, de ennek nagy ára van és általában sok vérvesztésbe kerül. Ha valaki vizsgálgódnia kezd, és tekintetét nem homályosítja el sem nemzeti büszkeség, sem a gyűlölet a szomszédok iránt, sem azok a történelmi hazugságok, amiket a kis népek számára kitalálnak azért, hogy indokolják a fennmaradásukat és azért, hogy a nyomorult létüket mesék segítségével tegyék elviselhetővé, akkor hirtelen kiderül az igazság. Az, hogy nincsen dicsőség, nincsen haza-anyakcska, nincsen magasabb hatalom, ami védené a hön szeretett népet, mert ezt a népet sem a saját hatalmasai, sem a szomszédai, sem a történelmi cinkosai sem a rokonai nem védik, mert nem szeretik.

A védekező hazugságok kitalálói és terjesztői az írástudók, akik természetes árulók, mert entellektüelek és nem azért fogalmazznak meg szemenszedett hazugságokat, mert komolyan gondolják, hogy igazat szólnak, hanem a szólással igazságot remélnék és a többségük megélhetést. Ehhez nem kell józanész, csak a szólás ösztönös vágya és az az emocionális aktus, ami a többség által saját elfogadását tartja szem előtt. Régi dal. Csak olyant érdemes írni, amit a beteg ország betegei elolvasnak és megértenek, tehát minél primitívebb és mélységesebben zsigeri a közlés, az elbolondított nép annál inkább hisz. Sajnos, az iskolaviselt kényes alkalmazott éppen olyan hiszékeny, mint a kocsmapultot támasztó, eszének használatában szerény haladást elért szegény honfi, aki könnyezni kezd, a ha a focimeccsen meghallja a fohászt, hogy az Isten áldd meg a magyart, de az is könnyezni kezd, aki nemzeti pártkatona, vagy kiirtásra szánt kozmopolita. Amikor nehéz helyzetekben néhány írónak eszébe jut, hogy az írástudók árulásáról szóljon, akkor nem egy-két megtévedt írástudót kell érteni alatta, hanem azt, hogy az árulás az írástudók alapvető jellemvonása, mert alkalmazkodás és árulás nélkül nincsen írástudó. Azt hiszem, hogy 70%-ban írás sincsen, mert az írások többsége fikció, ezért az igazmondás is fikciósá válik. Néhány, aki viszont lelki vakságban szenved, tehát nem látja a veszélyt, ezért úgy ír, mintha puskából

lőne, azt a többiek árulójának kiáltják ki, és az ilyent az elmúlt 400 évben minden rendszer az országból kiűzte, kényszer munkára vitte, bebörtönözte, vagy máglyára küldte, a többi írástudó kaján öröme.

Magyarország beteg. A szuggesztibilitás és izoláció a vezető tünetek, és ezek a tünetek összefüggnek. A magyaroknak általában nincsen szenzoruk a külvilágra. Ez abból is látható, hogy semmi érzékük nincs a rendcsinálásra vagy annak megtartására, igen sok magyar szeret koszban élni. A mocsok túsága a passzív gondolkodás jele. A rendszeretés és csinálás képességében a németajkú népekkel szemben a különbség óriási. Elég túllépni az Lajtat és az utak környezete hirtelen tiszta lesz, nincs derékig érő gaz a járdák mellett, nekik nem kell kampány, hogy tiszta udvaruk és rendes házuk legyen. Úgy születnek, hogy ezt már tudják.

Nézhetjük ezt másképpen is. A magyarok fele a hazájukban nem egyszerűen beteg, hanem *betegségbe menekült* (Flucht in Krankheit) személy. Kiszolgáltatottságuk tette ezt könnyűvé és az, hogy a vezetőik ajánlották a betegség mintáit. A pszichiátriában a betegségbe menekülés valaminek a megoldási kísérlete. Tegyük fel, hogy ez működik tömegméretekben is – bár tudományosan nem bizonyítható. Menekülés a bizonytalanság elől, azáltal, hogy az elfogadott betegség tünetei pótolják a személyiség hiányos működését. Választott, menekülésre alkalmas betegségek közé sorolom a kritika nélküli indokolatlan nacionalizmust, a dicső múltot kérődzést. A kis népek szuggerált indokolatlanul felerősített nemzeti büszkesége a vezetőik ragályos betegsége – könnyű ezt választani, mert terjed, mint a pestis. A felsőbbrendűség hazugságába menekülés az idegenek lesajnálásával társul, akiket a betegek csak megítélnek, de nem akarnak találkozni velük. Az indokolatlan önbizalom és a támadó kedv nem megnyugvással, hanem paradox módon paranoid gondolatokkal jár. Mindenki, aki nem hiszi el a betegségbe menekülők tüneteit, undorító ellenséggé válik. Fontos azt is tudni, hogy a betegségbe menekülés sohasem monoszimptomás. A tünetek egyéneken és tömegeken is jól felismerhető kombinációkban kapcsolódnak egymáshoz. Pl. a fajgyűlölet könnyen társul a felsőbbrendűség tudatával és harcossal stb.

Most jön a magyarok által nagyon szeretett kivételek emlegetése. A különleges tehetséggel argumentálás, hogy lám, ez egy olyan NÉP, amelyiknek az egyedei mindenütt feltalálják magukat, az alkalmazkodásnak hihetetlen képességével és a másképpen gondolkodásukkal, ami meghozza a sikert. Az igazság az, hogy a begyakorolt jellemtelenség segít a jó alkalmazkodásban és a szabálytalan viselkedés, vagyis az idegen ország szabályainak be nem tartása. Amíg a tehetséges magyart ki nem űzik, vagy be nem zárják, vagy a csalást rá nem bizonyítják, addig ezek a tulajdonságok lehetővé teszik, hogy valaki a honfitársai előtt sikeresnek látszon, de a befogadó ország polgárai megvetik. A siker egy része a neveltelenséggel és az igénytelenséggel magyarázható. És azokkal az emóciókkal, amik mindig valamivel többek, mint az anyaország lakóié. A magyar idegenben, ha a túléléshez szükséges minimumát megkapja vagy összezsugorítja, azonnal sikeresnek érzi magát és mélységesen lenézi mindazokat, akik otthon vannak és alatta vannak, mert olyanok, amilyen ő volt korábban. A relatív tehetségesek mennyisége minden nép egyedei között Gauss szerint oszlik el. A görbe csúcsa keskeny, a két oldal lejtője hosszú. Balra vannak a szellemi munkára alkalmatlanok, jobbra az éppen csak elviselhetők.

Személyiség elméletek éretlensége

Szégyen, hogy a környezetem azt szuggerálja, hogy le kell mondanom a józan ész és az eltűrhető viselkedés minden gesztusáról, mert az agyamnak azokra a részeire nincsen többé szükségem, amelyekben évszázados gátak és serkentések szabályozták a másikkal való találkozásaimat, mások véleményeinek meghallgatását, azt a szemléletet, hogy mindenki magában egyedi és csoda. Sok okos pszichiáter szerint az én-tudat abból alakul ki, hogy el tudom képzelni, hogy a másik emberben hasonló vagy velem azonos dolgok zajlanak, amikor velem találkozik. Még inkább élesíti a fantáziámat, amit lehet tudatnak hívni, ha imaginárius képet alkotok arról, hogy miképpen tudna ártani nekem, és én miképpen tudnék védekezni, vagy ha szükséges ártani neki. Tehát a saját tudatom a másik ember jelenlétével kezdődik, és az elképzelésével szilárdul meg. Emberi képességem egyedi, hogy bele tudom élni magam a másik lelkivilágába, megpróbálom eltalálni a szándékait, mert nekem is lehetnek olyan szándékaim, mint neki. És ezt a fejlett tudattal attól függetlenül megélem, hogy látom, nem látom, hallom, vagy nem hallom, mert én vagyok ott, ahol ő van, vagy akkor is, ha kétséges, hogy ott van. Akkor azt is tudatosan tudom, mert érzem, hogy ott van valahol a sötétben, olyan, mint én és ő is énbelém képzelem magát. Ismerem a szándékait magamból és Ő is ismeri saját magából az én szándékaimat. Mindegy, hogy barátkozni vagy bajt okozni, esetleg megölni akar, mi egymás tudatában vagyunk, mert mindketten megtehetnénk ugyanazt. Ez az én tudat-elméletem. Az emberi tudat alapja a paranoia, és a tudatformák magyarázata nem más, mint ennek a paranoiának intelligens eldolgozása.

A gátlástalanság és szabálytalan viselkedés mintái letörlik a civilizáció vékony mázát, és mindegy, hogy ki honnan indult észbeli képességek tekintetében, az átkapcsolás az emóciók segítségével könnyen megtörténik. Nagy sorsfordulók és veszélyes döntések előtt már többször eljátszották velünk ugyanezt. A huszadik században a legnagyobb és az első legrosszabb következménnyel járó megvezetés az első világháború kirobbantásának serkentése és az abban való részvétel volt, ami előtt az intelligencia szíves örömmel csatlakozott az agyatlan fegyvercsörgetőkhöz, és jól fogalmazott hűségnyilatkozatok formájában még tanácsokat is adott a hatalmasoknak, akik nem gondolták meg eléggé, hogy mi lesz a lelkesedés vége. Ezek a tanácsok egyrészt igazodások voltak, másrészt a néptömeg félrevezetése területén ragyogóan működni kezdtek. Csak az elméletem az ember és az agyműködés kettős természetéről magyarázhatja, hogy miképpen lehetett ekkora öngyilkosságot virágokkal köszönteni, amilyen a Nagy Háború volt, hiszen voltak (állítólag) okosak is, akik tiltakoztak és figyelmeztettek, de az agykéreg kalkulatív működése hiányával élők lelkesedése ezeket károgó hollókká változtatta vagy hazaárulókká nyilvánította a közösség szemében.

Az alá-fölérendelt viszonyban dolgozók között minden rendszerben kialakul egymás iránt az intolerancia. Hogy ez elfojtott marad, vagy a viselkedést is átalakítja, ez a rendszer belső feszültségeinek mértékétől és a közösségben lévő egyének jellemétől függ. Ezt hosszasan ki lehetne fejteni, de ennek az írásomnak nem célja a csoportdinamika szabályainak elemzése.

Munkaközösségekben az „előrejutást” elsősorban az határozza meg, hogy az új tagok iránt felkel-e az őt megítélőkben szimpátia, vagy sem. Ez determinálja a munkatársi viszonyt és nem az, hogy valaki mennyit tud vagy mennyit használ. Ez fordítva is igaz. Ha egy beosztottnak a választott főnöke antipatikus, azt egyedül az érzelmek határozzák meg mélységesen az első pillanatban (pl. rossz szagú,

rossz alkatú, rossz modorú), s akkor nem alakulhat ki semmilyen szinten harmonikus kapcsolat. Olvasgatom a naplómát és beismerem, hogy most már nem is tudom, hogy miért gondoltam azt, hogy ha valakire dühös vagyok, akkor annak ez által rosszabb lesz. Az átokvetés hatásossága ősi hiedelem, és ebbe estem vissza vagy ide akartam visszatérni – akarattal? Nem kell azt gondolni, hogy az átokvetés már kiment a divatból, csak azért, mert modernnek lettünk és okosodtunk. Nem így történt. A jelenlegi átokvető szakértők arra is figyelmeztetnek, hogy a mágiát gyakorlóira néha visszahat a rossz kívánság, ha nem vigyáz.

Azt én is megfigyeltem, hogy akikre tartósan és nagyon dühös voltam – ezek voltak az eleve elrendelt antipatikusak –, azoknak hozzám képest mindig jobban sikerültek a dolgaik. Az nem jutott eszembe, hogy utálatom az irigységemből ered, pedig így is elképzelhető. Az irigységet megvetendő emberi érzelmenek tartottam és ezt mondja a Biblia is: Az irigység bűn, a keresztény hívő nem lehet irigy. Az irigység mindig annak bizonyítéka, hogy az embert a testi vágyai uralják. „*Ne legyünk becsvágyók, egymást ingerlők, egymásra irigykedők*” (Pál levele a galatákhhoz 5:26). Érdekes, hogy az utálatához, ami nem azonos a gyűlölettel, nem kapcsolódik semmilyen vallási tilalom. Nagyon könnyű és néha jutalmazó ellenszenves emberi tulajdonságokat (hazugság, képmutatás, karrierizmus, tudományos nagyotmondás, önhittség, nagyképűség, gátlástalanság, anyagiasság, lopósság, jellemtelen alkalmazkodás, köpönyegforgatás – főként politikai szelekben) kiválogatni. A bőséges repertoár lehetővé tette a törekvésemet, hogy a nem szeretett személyeknek legyen egy vagy néhány olyan vezető jellemvonása, amire figyelve könnyen lehet őket kritikám szégyenpadján forgatva azonosítani, és ha kell, emlegetni.

David Hume véleményét ismertem, de nem értettem vele mindenben egyet. A magyarázat előtt itt idézem: „*Gyűlöletet vagy bosszúvágyat indokoltan csakis gondolkodni képes és tudatos személy vagy lény iránt érezhetünk, s ha valamilyen bűnös vagy ártalmas cselekedet ezt az érzelmet ébreszti bennünk, csakis a személyre vonatkoztatva vagy vele kapcsolatban ébresztheti.*” Na, tessék! – gondoltam. Gondolkodni képes és tudatos személy...tehát valaki, akinek van esze! Gyűlölni azt, aki észben gyenge, értelmetlen! Ezután azonban a filozófus Hume ügyesen lágyítja ezt a kifejtést, mondván: „*Maguk a cselekedetek lehetnek kifogásolhatók, [...] de a személy nem felelős értük; mert nem valamilyen tartós és állandó jellemvonásból keletkeztek, [...]. Ezért a szóban forgó személy a cselekedet miatt sem büntetés sem bosszú tárgya nem lehet. Tehát azon alapelv szerint, amely a szükségszerűséget és az [...] okokat tagadja, még a legszörnyűbb bűnt elkövető ember is épp oly tiszta és makulátlan, mint megszületése pillanatában, s a jellemén a cselekedetei miatt nem eshet folt, mivel e cselekedetek nem a jelleméből származnak, s ily módon a tettek gonoszsága a jellem aljasságára bizonyítékul nem szolgálhat.*”²⁵

Felháborodni nagyon jó! A felháborodás mobilizál. Sokkal jobban, mint a szimpátia, talán még a szerelemnél is jobban (bár ennek fiatalkori hőfokára nem emlékszem tisztán, csak történetekre és a Schopenhauer²⁶ által leírt fájdalokra, amik az erőszakosan felkeresett örömeiket kísérik). Ezért szinte keresem az alkalmat, hogy fel tudjak háborodni. A gátlásaim azonban semmit nem változtak. A belénk

²⁵ Hume David: *Tanulmány az emberi értelemről*. Magyar Helikon, Budapest, 1973.

²⁶ „Úgy látszik, mintha valami gonosz szellem a vágyak lidércfényével minduntalan kicsalogatná az embert a fájdalomnélküliségből, ebből a legnagyobb boldogságból” (Schopenhauer, A.: *Életbölcesség*. Szukits kiadó, Budapest, 2001.)

nevelt tiltások nem az ész munkáján keresztül erősödnek meg, tudatlanul is tudjuk őket, és abban és akkor gátolnak bennünket, amiben és amikor kell. Annak ellenére, hogy sokan közülünk (én is), a politikusokat azzal bíztuk meg, hogy racionálisan (etikusan) döntsenek, és ne legyenek felelőtlenek, de elfelejtették az etikát és a felelősséget is.²⁷ Ha pszichopatológiai szempontból vizsgáljuk jelen korunk politikusainak indítékait, tetteit és sorsukat, akkor megállapíthatjuk, hogy ezek eltorzult embertípusok. A gyűjteményem tele van ilyenekkel. Élvezettel nézegetem őket a felháborodásom áttetsző üveglapja alatt, mintha kiszáritott és feltűzött különleges bogarakat tanulmányoznék. Nagyon érdekes, hogy a pszichológia magas fejlettsége ellenére a politikusok egyénisége soha nem képezi vita tárgyát, sem a hatalomra vezető úton, sem az után, hogy hibát hibára halmoznak. A pszichopatológia ugyancsak hallgat még akkor is, ha a hatalmasok kóros cselekedetei és viselkedése nyilvánvaló, és emiatt tömegeknek okoznak kárt.

Egy ilyen „szakmai” segítség ígérete a Reagan kormány ideje alatt halt el. Húsz, ideggyógyászatban, lélektanban és pszichiátriában jártas szakember javasolta, hogy a mindenkori elnökök mentális és lelki állapotát rendszeresen vizsgálják meg, és a szakértők véleményének a szenátusban legyen súlya. Ha a szakértők kijelentik, hogy az elnök eszének minden csavarja meglazult, és ezért várható, hogy intézkedései megbízhatatlanok lesznek, és ők ezt bizonyítani tudják, akkor hallgassanak rájuk. Akkor is alkalmatlannak lehetett volna ítélni a legfelsőbb vezetőt, ha kóros szokásai keletkeztek volna (mondjuk a szexuális szférában) és ez szégyenletes rossz mintát mutatott volna a választóinak. A javaslat megbukott, mert ellenkezett az alkotmánnyal.²⁸ Ez felfedte a demokrácia diktatórikus jellegét, ugyanis semmilyen szakértői bizottság nem vonhatja kétségbe több millió szavazó véleményét arról, hogy az elnök mindenre alkalmas, amire kiválasztották, egyszerűen azért, mert a tömegek rá szavaztak.

Az autoriter magatartású „nagy” vezetőknél gyakran kimutatható lelki indíték a kisebbségi érzés. Az indítékaik, hogy még nagyobbakká váljanak a kisebbségi érzés által okozott szenvedésből alakulnak ki. Mazochizmus a tekintélyelvű vezéreknél ritkábban fordul elő, legfőljebb gyermek- vagy fiatalkorukban találhatnánk az életrajzukban ezt bizonyító történeteket, ha ezekről egyáltalán beszámolnának. Szadista hajlamokkal és ezek magyarázataival azonban sokkal gyakrabban találkozunk. Abban sem lehetünk biztosak, hogy a nagy vezéreknél a tervezett kegyetlenség a szadizmus pszichopatológiai jele volna. Az öntörvényű vezető leggyakrabban megnyilvánuló erős késztetése az, hogy másokat függővé tegyen, hogy korlátlan hatalmat gyakorolhasson felettük. Az uralkodás kifejezésének megnyilvánulása lehet mások kihasználása, meglopása, kifosztása. Azt viszont könnyű megállapítani, hogy a vezetésre vágyó személy, aki egy rendszerben a rendszer tagjaként valamit tenni akar, még inkább, ha reformálni akar, tehát azt akarja, hogy a dolgok úgy változzanak meg, ahogy neki tetszik, nem lehet sarkosan gondolkodó lángelme, mert a logika, a tervezés és az átgondolás a tett halála.

²⁷ Nem tudom, hogy a racionális gondolkodás és az etikus viselkedés milyen viszonyban állnak egymással. Feltétele-e az etikának, hogy valaki racionálisan gondolkodik? Ha így van, akkor az értelem szabályozza az etikus viselkedést, tehát az utóbbi az előbbi függvénye. Ez esetben azt kell gondolni, hogy az etikus viselkedés nem más, mint a józan ész által létrehozott gátlások érvényesülése.

²⁸ James F. Toole : When an American President “Loses It”, *Cerebrum*, Thursday, October 01, 1998 (internet forrás)

Reformálni csak érzelmek erős indítékainak hatása alatt lehet. A tekintélyelvű vezetők ezeket a kóros tevékenységeket a híveiknek és a szolgálóiknak jól meg tudják magyarázni, az ellenzék lustán nézelődik, és arra hivatkozik, hogy a jogi úton történő felelősségre vonáshoz hiányoznak a bizonyítékaik. A történelemben bőségesen találhatók diktátorok, akik a szadizmusuk fizikai megnyilvánulásai miatt lettek híresek. Mások megkínzása, szenvedéseinek szemlélése, kínos helyzetbe hozása ugyanazzal a kielégüléssel jár, mint a szellemi javak eltulajdonítása. A diktátoroknak azonban semmi érzékük nincs a szellemi értékek iránt. Ha úgy tesznek, hogy ilyen teljesítmények (a művészet bármelyik ága, felfedezések, tudományos eredmények) érdeklik őket, az csak manír. Ezeknek nincsen hatásuk a hatalom megszerzésére vagy megtartására. Kérdezhetjük, hogy az autoriter magatartás és képzés racionális felkészülés eredménye-e, vagy elsősorban emóciók által vezetett karaktervonásokból fakad? Minden autoriter vezető megpróbálja a gyalázatos tetteket megjátszott jóindulattal racionalizálni, pl. egy közösség érdekében tett intézkedésnek feltüntetni, és a hívei ezt el is hiszik. A szadista nem szeret senkit. Ha azt állítja, hogy az alattvalóit szereti, ez csak azzal magyarázható, hogy szereti uralni őket. Az atrocitás kifejezésében jelentősen fejlődött az emberiség. Nem szükséges már a fizikai befolyás, a szellemi módszerek tökéletesen hatékonyak. Atrocitást pl. úgy is lehet éreztetni, ha valaki megsérti mások területét, minduntalan érezteti, hogy ha kedve tartja, akkor személyes határokon átlép, ebből származik a szubjektív érzés, hogy a hatalom a „bőrödön is átmegy”. Aki kénytelen ezt elszenvedni, azért nem tehet semmit, mert minden visszautasítás a kapcsolat megszakításával fenyeget, és ez a beosztottak és a beosztók viszonyában az előbbieket kárával jár.

Éppen ezért neheztelek azokra az értékelőkre, akik a pragmatizmus szemszögéből ítélve tehetségesnek mondanak kis gazembereket, akik megtanulták az etikát nélkülöző manipuláció technikáját, és orruknál fogva vezetnek hiszékenyeket és butákat a saját hatalmuk és gazdagodásuk reményében. Bűnös dolog összekeverni a hatásosságot a mindenáron előidézett tömeghatással, amit a becsapottak passzivitása tesz lehetővé. Az éppen most jót vagy valamilyen jó ígéretét akkor is vissza kell utasítani, ha az csak csalással, ravaszkodással és mások becsapásával valósítható meg. A politika nem ismeri az etikus viselkedés és normák mércéit, ennek durva következménye az, hogy a „kinek jó” kérdését a politikusok ritkán teszik fel. Könnyebb azt hazudni, hogy valami fondorlattal elért gazdasági vagy erkölcsi eredmény egy egész közösségnek hasznára lesz. A manipulálók mindig tömegekre és a jövőre hivatkoznak, szent és komoly elhatározást hazudnak, hogy az ígéret teljesítésében a legnagyobb elszántsággal fognak munkálkodni, a valóságban azonban az elszántság a mondat végéig tart. A tervek és ígérek kimondása a politikusoknál azonnal a hajtóerő megszűnéséhez vezet. Ezt mindenki tudja, éppen ezért a csillogó tervekkel házaló politikust a társadalom 90%-a nem veszi komolyan, de az talán még érdekesebb, hogy ennek ellenére az emberek nem mondják ki, hogy hülyeséget beszélnek vagy hazudnak.

A nagy nemzeti szorongás

A tudományos értekezések hagyományos stílusa a mértéktartás. Az önkorlátozás, untatja az olvasót és a tárgyat jelentéktelenné teszi. Hogyan lehet nagyobb figyelmet kiváltani? Túlzással, általánosítással és nagyotmondással. A túlzás azonban minden tudományosnak mondott műben gyanús, és nem a szóban

forgó tárgy érvényességét bizonyítja, hanem az író – szerző – erőlködését, hogy figyeljen rá már valaki. A nem tudományos és tudományellenes írásokban – ezzel szemben – a túlzás kötelező, mert a rácsodálkozás (mint az egyik legerősebb – nem rációból fakadó – emberi érzelem, ld. Descartes-nál) nélkül a művek észrevétlenül elsüllyednek.

Amikor a tömegek szorongásáról írok, amit megmérni egyáltalán nem lehet, csak megérezni, akkor feltehetően kivetítem a saját egyéni szorongásomat másokra. Azért írok nemzetit, mert ez már gyűjtő fogalom lett, másrészt viszont valamihez tartozást vagy magasztos dimenziót kifejező szóként ismét elterjedt közöttünk. A „nemzeti” jelzőt nem kell elterjeszteni, jön az magától. Nem is tudjuk, hogy mi a nemzet definíciója.²⁹ Rossz, bizonytalan és nehezen átlátható korszakokban hirtelen születik. Ha politikusok találják ki, akik éppen hatalmon vannak, akkor a „nemzeti” egyrészt *tranquillarizálás*, de lehet éppen az ellenkezője is, pl. harci riadó. Ha ebbe az azonos származás kritériuma belekerül, akkor a fajvédelem jelszavai hamarosan megszületnek.

Fel kell tenni a kérdést: „Van-e nagy nemzeti szorongás?” A kérdés azt sugallja, hogy feltehetően van vagy nincsen, de mivel a kérdés feltehető, arra valamilyen válasz adható. Még inkább valóságosnak tűnik a probléma, ha egy újság címdalán megjelenik a kérdés: „Mitől szorong a magyar nemzet?” Ebből azt lehet gondolni, hogy a szorongás kétségtelen, hiszen már csak azt a kérdést kellene megválaszolni, hogy mitől! És ha semmitől, vagy az ok nem deríthető ki egykönnyen, a szorongás akkor is létezhet, hiszen a nemzethez tartozik, hogy szorongjon néha, ha van rá oka, és egy nemzetnek erre mindig van oka, különösen, ha magyar.

A demokráciákban a tömegek vezethetősége az állam fennmaradásának alapvető feltétele. Azonban tudjuk, hogy a tömeg butasága nem a buták butaságának összege, mert a butaság legkönnyebben a tömegben keletkezik, legyen az tiltakozó menet, pártok valamilyen szervezett ülése, társaság, amit céllal (helyesebben: közös indulattal) hoztak létre, amiknek fő tevékenysége nem a kitűzött cél elérése, hanem az egymással találkozás, hogy a látszatnak megfelelően együttesen döntsenek el a vezetőik által kigondolt és a többség által elfogadott dolgokat. Ebben az „együttesen” a legfontosabb kifejezés. Abból a tévhitből fakad, hogy a tömeges egyetértés ereje a legnagyobb erő és csak ezzel érhető el az óhajtott cél. Én viszont azt tapasztaltam, hogy nem így van. A tömegek akarata vélemény. A tömegek, amíg csak odahallgatnak, a látszólagos egyetértésükkel sem valósítanak meg kitűzött célokat, hanem csak kifejeznek. A célok megvalósítása egyének dolga, akik rábízta a tömegekre, hogy azt mondják ki együtt, amit meg kell valósítani. Csak semmi racionális érvelés – a szavazókat ez nem érdekli.

A demokrácia érzélem-menedzsment

²⁹ „A nemzet olyan szociológiai kategória, mely a kapitalizmus viszonyai között jött létre. A feudalizmusban létezett „nemzetet” (nation) általában nem jellemzi a közös nyelv, kultúra, terület és gazdaság, hanem rendi és vallási kötöttségek tartják össze. Következésképp nem tekinthető nemzetnek. A nemzetté válás segítője a közös népi származás, a tartós együttélés és a közös történeti múlt is. A nemzeti jelleg történelmileg változik, fő vonásai azonban tartósak maradhatnak. Legfontosabb közvetítője a kulturális örökség, amelyet nevelés folyamán értékek, érzések és magatartásformák közvetítésével adnak át egymásnak az egymást követő nemzedékek”. (idézet a *Magyar Néprajzi Lexikonból*)

Az érzelmek fontossága a politikában történelmi tapasztalat és újabban kutatások tárgya.³⁰ Braud könyvének³¹ kiinduló kérdése, hogy mi magyarázza a demokrácia fölényét a más típusú, és nemrég éppen összeomlott politikai berendezkedésekkel szemben. Braud szerint az érzelmek kezelésében lehet a különbség. „A nyugati demokráciák fölényére vonatkozó hagyományos magyarázatok, ideológiai tételezések mára mind devalválódtak. Ki hiszi el, hogy a demokrácia az emberek uralma saját maguk felett? Ez még abban az értelemben sem igaz, hogy a politikai kínálat, amelyből a polgárok választhatnak, valóban változatos lenne”. A pártok nem nagyon különböznek egymástól. Ki nem látja aztán, hogy a jogállam tautológia, hiszen azok hirdetik ezt a lehangosabban, akik maguk csinálják, és ha akarják, meg is változtatják a törvényeket, tehát a jogállam valójában az ő uralmuk, a szabályalkotóké. Ki fogadja még el a közjót szolgáló törvények fikcióját, amikor már az úgynevezett független intézmények közjót definiáló és szolgáló volta is megkérdőjeleződött, a pártokkal kapcsolatos hasonló illúziókkal pedig legkésőbb a XIX. század végére leszámolt a politikai gondolkodás?” (Kiss, 2013, 142.) Braud szerint a demokrácia azért élte túl az államszocialista berendezkedést és még egy sor további alternatívát, mert képes volt megfelelően menedzselni a polgárok érzelmeit

Demokratikus rendszerekben a nyilvánosság a politikusok emócióival kapcsolatban ambivalensen viselkedik. Kétségtelen, hogy a politikusok állandóan ki vannak téve annak a veszélynek, hogy ha túl sok érzelmet mutatnak be a szerepléseik során, akkor irracionálisnak vagy hisztériásnak látszhatnak. A politikai aktivisták számára ez nem jelent veszélyt, az ő dolguk az emberek befolyásolása – minden lehetséges módszerrel. Amikor azonban valamilyen tárgyszerű, statisztikával megalapozott döntést kell elfogadtatni, akkor az emóciók zavaróak lehetnek. A politikusok dühkitöréseitől a racionális argumentumok elhomályosulnak. Ezek a villongások és eszmei kopjatörések általában ellentétes dolgokat akaró politikusok színházában zajlanak.

Másrésről viszont a kapcsolatteremtésben az érzelmek nyilvánítása megszokott, és ezt a politikai aktivisták bőségesen gyakorolják, mert nem jó, ha a népek azt gondolják róluk, hogy nincsenek érzelmeik. Szinte kötelező, hogy a politikusok időnként megmutassák a dolgok „emberi oldalát”, azaz érzelmekre ragadtassák el magukat a nyilvánosság előtt. Az emberek, demokratikus rendszerekben, mint választók, általában úgy tudják, hogy a politikai foglalkozás szükséges és fontos kelléke és egyben demokratikus polgári erény az, hogy a képviselőjük néha felháborodjon. Ha könyvet ír, a könyv sikerét, ami egyenlő az eladhatóságával, szintén a felháborodás vagy a korábban rejtve maradt botrányok közlése biztosítja. Csak ezek, az érzelmi hatást kiváltó technikák képesek áttörni a választók közömbösségének küszöbét. A politikával, mint pszichológiai tények és kommunikációs technikák használatával foglalkozó szakirodalom állítása, hogy az ún. demokráciát nem az emocionálisan átdolgozott tömeg veszélyezteteti elsősorban, hanem a jóllakott konzum- társadalom letargiája, ami már nem képes sem az eget rázó jogtalanság, sem a nyilvánvaló törvényszegés hallatán felháborodni.

A politikai emóciók megítélésében jól megfigyelhető a közösségek ambivalenciája, ugyanis a legtöbb demokráciában a *liberalizmus* és a *republikanizmus* a politikai aktivitásban két egymással ellentétes paradigmát használ. A liberalizmus általában az emóciókat tagadja vagy szándékosan elkerüli, az is

³⁰ Kiss Balázs: Politikaelméleti kihívások. *Politikatudományi szemle*, 2013/3, XXII évf.

³¹ Braud, Philippe: *L'Emotion en politique*. Presses de Sciences Po., Paris, 1996.

lehet, hogy elnyomja, ezzel szemben a republikánusok az érzelmi ráhatást és az érzelmek kifejezését kitűzött céljaik elérésében korrigáló és kiegészítő hatásúnak tartják.

Az emóciók politikája fogalmát akkor érthetjük meg, ha ennek a demokráciára kifejtett hatását megvizsgáljuk. Politológusok tapasztalata, hogy a liberálisok az emóciókkal szemben averzióval viselkednek, a republikánusoknak pedig kifejezett affinitásuk van az emóciókat mobilizáló módszerek iránt. A német parlamentarizmusban azt lehet megfigyelni, hogy a republikánusok szívből és megérzésből politizálnak, minden gátlás nélkül, és ezt az érzelmi állapotot akarják átvinni a választókra, legtöbbször sikerrel. Ez egy bizonyos fokig egyszerűsített verbalizált harci módszer. Ezzel szemben a liberálisok állandó törekvése a racionalizálás, ezért az érzelmeket irracionálisnak bélyegzik. A liberálisok hamis elképzelése a vitákról az, hogy elegendő mennyiségű szájalás után annak lesz igaza, aki szívósabban érvel, és aki a rációnak megfelelő javaslatokat teszi. Ez a racionalizálás nem megy a republikánusoknak. Nekik nincsen arra idejük, sem türelmük, hogy megvárják, amíg a választóik a tényeket megértik, számukra elegendő, ha megérzik a pártvezér igazságát. Az könnyen megy, az elkötelezettségnél nincsen nagyobb mobilizáló erő. A liberálisok meggondolt politikája nem mobilizál, hanem helyben marasztal és nagy idővesztést okoz.

Németországban számos egyetemen létesült intézet a társadalom pszichológiai folyamatainak kutatására. Ezek az intézetek a 90-es évektől szaporodtak. Az intézeti háttér mellett a kutatások személyi feltételeit is megteremtették. Például Berlinben professzor Christian von Scheve a Szociológiai Intézetben, személyesen az „Érzelmek Szociológiájának Professzora”. Az alábbi idézett és fordított írás egy hallgatójával együtt született kutatás összefoglalása.³²

„A radikális jobboldali populizmus felemelkedése azokkal a gazdasági és társadalmi változásokkal magyarázható, amelyeket a globalizáció és a gazdálkodási rendszerek felbomlása hozott létre. Azonban [...] ezeket az új irányzatokat önmagukban a szocio-ökonómiai változások nem magyarázzák. Azt gondoljuk, hogy azok az érzelmi folyamatok, amelyek az emberek identitásának érzését erősen befolyásolják, kiegészítő magyarázatul szolgálnak arra, hogy nem csak az alacsony és közepes képzettségű munkások, hanem a középosztály tagjai is rokonszenveznek az extrém jobboldali eszmékkel, akiket a bizonytalanság félelemmel tölt el, hogy nem lesznek képesek társadalmi helyüket és megszokott értékeit megőrizni, és szégyellik a jelen vagy elvárható tehetetlenségüket. Ez a kapcsolat a félelem és szégyen között jól észrevehető a jelenkori kapitalista társadalomban, amelyben a bukás és a siker egyre jobban az individuumból függ, és a rossz élethelyzet stigmatizáló, amit az állás elvesztése, a szociális támogatás hiánya és az idegen munkások migrációja idéz elő. Ilyen körülmények hátterében a jobboldali populizmus felemelkedésének két pszichológiai mozgatóerejét ismertük fel. A balsejtelem egyrészt azzal magyarázható, hogy negatív érzelmek – főként az elnyomott félelem és a bizonytalanság élménye – a feltételezett saját és a társuló társadalmi csoportok elleni gyűlöletté transzformálódik, ilyenek a menekültek, emigránsok, a hosszú ideig fennálló munkanélküliség, a politikai és kulturális elit és a mindent uraló média. Másrészt, a jobbra tolódás kapcsolatba hozható a társadalmi pozíciótól való

³² (1) Salmela, M von Scheve, Chr.: Emotional roots of right-wing political populism. Published October 12, 2017 Research Article <https://blog.oup.com/.../emotional-dynamics-right-wing-political-pop..> (2) Goodwin, J. et al.: *Passionate Politics: Emotions and Social Movements*. 2001. Published to Chicago Scholarship Online: February 2013.

érzelmi elszakadással, ami szégyent és más negatív érzelmeket vált ki, és ezek a személyiség lázas védelme és keresése ellenére erősen rögzülnek, úgy mint a nemzeti érzés, az etnikai, vallási, nyelvi és hagyományos nemi identitás keresése és hirdetése.”

A szarkazmus vonzóvá és a kreatívva tesz (*Sarcasm Makes You Smarter, More Creativ*). Ezt a címet Sara Ahmed feminista szociológus találta ki. Egyik könyve az érzelmek hatásáról szól a boldogság keresésben.³³ Nagyon sokan úgy vélik, hogy az emocionális válaszaink az erkölcsi érzékünk felügyelete alatt állnak. Például az, hogy nem szabad a másik embernek kárt okozni, nem szabad bántani, és ha azt látjuk, hogy ez mégis megtörténik, akkor dühösek vagy szomorúak leszünk. A lélektanászok most viszont azt állítják, hogy mindez éppen fordítva van: nem a morál irányítja az érzelmeinket, hanem a morál az emocionális reakcióinknak megfelelően alakul ki. Ez így nagyon jól hangzik, a következtetés első látásra ellentmondásra ingerel, ugyanis a következő „élettani” bizonyíték nem alkalmas magyarázatra. Először is mind az erkölcsi érzék, mind az emóció definíció nélküli, olyan jelenségek, amikről feltételezzük, hogy az agynak mindkettőhöz köze van. A kísérlet az alábbiak szerint zajlott: Ha egy személynek olyan képeket mutattak, amin egyik ember bántalmazta a másikat, ennek látása hatására az oxigénfogyasztás azonnal fokozódott az agy temporo-parietalis területén, mielőtt még a személyben felöltött volna, hogy a bántalmazás szándékos volt vagy sem, tehát jóval a történet erkölcsi megítélése előtt. A másik terület, ami fokozottan működött az amygdala volt, ami 250 msec-al előzte meg az asszociációs kéreg „bekapcsolását”. Tehát először van az érzelem, és csak utána a morális megítélés.³⁴ Ez segít a filozófiában régen megoldatlan kérdés tisztázásában. Valóban azért gondoljuk, hogy valakit bántani rossz, bűnös dolog, mert tudjuk, hogy azt nem szabad? Vagy pedig ösztönösen tudjuk, az eset láttán felkelő érzelmi reakcióinkból, hogy az rossz. Ez utóbbi sokkal jobban megfelel az emberi természetnek, mint az előbbi lehetőség. Úgy tűnik, hogy az erkölcsi mérlegelés lassú és elég bizonytalan.

A ráció működéséről, annak veszélyeiről és arról, hogy gátlást képes előidézni, jól fogalmat alkothatunk, ha csupa okos emberből álló közösségek (tanácsadó testületek, pártok, összeesküvők) működését vizsgáljuk, abból a szempontból, hogy együttes működésüknek mi az eredménye. Ha sok – intellektusuk színvonalát tekintve hasonló – ember összejön és ezt azzal a céllal teszi, hogy együtt valami ott nem lévő tárgyról, szellemi természetű dologról döntést hozzanak, akkor ebből két eredmény várható:

1. ha együtt maradnak és a döntés megszületik, akkor az valószínűen rosszabb, azaz használhatatlanabb lesz annál, mint amit a társulat tagjai, egyenként találtak volna ki.
2. a viták megszüntetik a tárgyalások lényegét, azaz célját, és a teljes eredménytelenség előtt a testület felbomlik.

Mind a két lehetőség azért következik be, mert a társaság tagjai egymással vetélkedve egyre több és részletesebb érveléssel közelítik a problémát, és ezek olyan mértékben gyűlnek föl, hogy maga a tárgy értéktelenné válik. Lenne még egy harmadik fajta következménye is a társulati döntéseknek –

³³ Ahmed Sara: *The promise of happiness*. Durham and London, 2010.

³⁴ Ahmed, Sara: *The cultural politics of emotion*. Edinburgh, Edinburgh University Press., 2004. (Reviewed by Rachel C. Riedner, George Washington University.)

következmények, amik „nehezen születnek meg”. Nevezetesen az, hogy a döntés, bármire vonatkozzon, csak kivételesen – azaz néhány százalékban – megy át tevékenységbe, alkalmazásba, intézkedésbe, ugyanis a megalkotásával a testület elérte a legfőbb célját, azt, hogy *döntött valamiről*. Az is megfigyelhető, hogy ha nem alakul ki a társaságban egy hangadó révén vitavezető, tehát ha a tagok a gondolkodás során nem segítik egymást rokonszenv vagy ellenszenv érzelmekkel, akkor az úgynevezett „észérvek” mérlegelése zajlik vég nélkül, mert mindenki meg akar szólalni. Mindenképpen kell egy vezető, akire indulatok átvihetők, akinek a véleményét meg kell szívlelni, vagy le kell taszítani. Ennek hiányában a megállapodás messze kerül magától a konkrét problémától, és a végén a *kinek legyen igaza* vetélkedő játékká torzul. Ez a folyamat jelzi az együttműködésre képtelenek eszének regresszióját. Kedves példám a „nagy tudósok” együttese, ami nem képes ésszerű döntést hozni, mert a szubjektum túlburjánzása a társaság résztvevőit visszaviszi a kamaszkorba. Akadémikusok vitáinak van még egy jellegzetessége. A kötelező óvatosság miatt az akadémikusok általában megszavazzák a legmagasabb státusú betérjesztő javaslatát, és ha nem, akkor a döntés mindig semmitmondó, tehát elmarad attól az állásfoglalástól, amire a betérjesztők várnak. Mindig kell lenni egy lehetőségnek a véleménytől menekülésre: ez a vita elnapolása. Az elnapolt viták újratárgyalása során meglepő gyorsasággal fogadják el az elnök javaslatát – vita nélkül. Ez különösen akkor történik meg, a tagok öröme, ha az elnök tekintélye olyan magas, hogy semmi lehetőség nincs az ellentmondásra.

Érzelmek a politikában

A beadvány szándéka a kispolgár típusos viselkedése, aki rájön, hogy egyedül senki, és ezért olyanokkal kell ölelkeznie, akik hasonlóképpen a senkiségből valakik akarnak lenni. Azt gondolom, hogy egy párthoz csatlakozásban az insufficiencia érzése a legfontosabb hajtóerő. Erős motiváció lehet a megszerzendő haszon vagy a hatalom vágya is, erre a pártok története számos példát kínál. Én korábban azt gondoltam, hogy egy párt által vallott ideológia szervező erő tud lenni, és a párt tagjai azok, akik ezt az erőt érzik, és az ideológia tételeivel egyetértenek. A társadalom többi tagjai fölé emelkedés vágya biztosan működik a pártokba lépők lelkében, abban viszont biztos vagyok, hogy a társas ösztön erőteljes hatása mellett a párt ideológiája a párttagok többségének a csatlakozáskor teljesen lényegtelen.

A náci pártok bunkói és a kommunisták – éppen a politikában képzetlen – politikusai szerintem nem is értették, hogy milyen ideológia érdekében vagy védelmében tesznek vagy nem tesznek gyalázatot, vagy mit viselnek el némán, cinkosságból vagy kötelességtudatból. A pártokat szervező ideológiák többsége irracionális. Aki olyan pártot akar létrehozni, amelyiknek az ideológiája racionális tényeket tartalmaz, és az elvek építésében kihagyja a misztikumot, valamint a jövőbe vetett alaptalan ígérekkel nem házal, és nem ismeri a néplélekben szunnyadó érzelmi hatások kiváltásának módját, az a párt rekord idő alatt megbukik. A zöld pártok ideológiája többnyire racionális, de ezek soha nem tudtak vezető parlamenti többséget szerezni. A halak pusztulása vagy a vízbe fulladt szarvasok vagy az ózonlyuk, amit a gyárak szennyeződése tágit, nem érdekli a tömegeket. Ezekkel az ijesztés sem hatásos. Amíg Hollandiát nem foglalja vissza a tenger, amíg a Szahara homokja nem borítja el a német síkságot és a magyar alföldet, addig az északi sark jége sem érdekli senkit. A gyárak ugyanúgy elfüstölik a rossz minőségű szemet.

A ráció és a tervezés az emocionálisan vezetett pártok és szimpatizánsaik ellen semmit sem számít, ha az ellenfelek olyan módszereket alkalmaznak, amelyek durvák és tisztességtelenek. Ezek cáfolata türelemmel és belátással vagy szelíd észjárással, keresztényi megértéssel és türelemmel 100%-osan lehetetlen. Megjegyzem, hogy keresztényi megértés taktikája is elsősorban az emóciókat mozgatja. A senkiknek és kicsiknek meg kell tanulniuk, hogy a célravezető politikai viselkedés először is nem a következetesség és a vezetői felelősség, hanem kíméletlen bunkóság, először az ellenfelekkel szemben, azután mindenkivel szemben, aki ezt a viselkedést nem tartja jónak. A helyzet nem gyógyítható.

Egy liberális-demokratikus jogállam nem vár a polgáraitól semmilyen emocionális kötődést. Sokkal inkább a jogi normák elismerését és racionális követését. Legjobb esetben a csak szóban kinyilvánított hazafiságra számíthat, ami a közösség elismerésén és egyetértésen alapul. A politikai akaratnyilvánítás racionalizálása és a privát szféra érzelmeitől való eltávolodás védi ki legjobban egyrészt az erőszakos populizmus által keltett emóciókat, másrészt a totális „népboldogítás” veszélyes ideológiáját.³⁵

A liberalizmus az érzelem és a racionalitás klasszikus kettőssége között ingadozik. Az általános szabadság liberális eszméje magával vonja a „minden ember egyenlőnek teremtett” alkotmányos biztosítékot, (amerikai függetlenségi nyilatkozat – 1776) és azt a történelmi tendenciát, amelynek értelmében a liberalizmus mind elméletben, mind gyakorlatban megtörte az emóciók uralmát. Ugyanennek a dualizmusnak lett a tematizált következménye a feministák véleménye szerint az a tendencia, hogy az asszonyokat zárják ki a jogokból. Miután a férfiakat racionalistának ismerték el, és az asszonyok képességét csak az empátia gyakorlásának képessége miatt dicsérték, fennállt annak a veszélye, hogy az asszonyokat a család érzelmi birodalmába zárják, míg a férfiak jogát a nyilvánosság előtt folyó racionális politikai küzdelmekre elismerjék. A liberális hagyomány azzal a veszéllyel jár, hogy egy racionálisan felépített érzelmi állapotot és az érzelmeik hatására felvilágosított személyeket a további küzdelmekből kikapcsolja, ez a tendencia, gyengített formában a klasszikus deliberációs teóriában is felismerhető és hasonló okokból a feministák által kritikát vált ki.

A tömegek manipulációjának alapelveit Le Bon (1841-1931) a XIX. század végén kidolgozta. Alig lehet hozzátenni valamit. A *Tömegek lélektana* című könyvecske egy azok közül a könyvek közül, amelyek etalonná váltak a társadalomkutatásokban és a politikában. Két évtizeddel később (1927) José Ortega y Gasset (1883-1955): *La rebelión de las masas* című könyve nagy hatást gyakorolt jelentős magyar írókra (Németh László, Márai Sándor, Hamvas Béla, Szerb Antal) is³⁶. Gustav Le Bon 1841-ben Nogent le Rotrou-ban született. Elvégezte az orvosi egyetemet, és 1870-ben a Francia-Német háborúban katonaeorvosként vett részt. Kiváló képességű polihisztor volt, szociológus, pszichológus, szociálpszichológus, antropológus, sőt az anyagok instabilitásáról írt nagyszerű könyvet, és 1896-ban felfedezte a „fekete fénynek” nevezett sugárzást (az ibolyán túli, 200-400 nm tartományba eső elektromágneses sugárzás). Az *Új idők pszichológiája* című könyvét 1920-ban fejezte be, ennek magyar fordítása 1926-ban jelent meg. Le Bon nem volt politikus, de politizált, mégpedig azzal, hogy a

³⁵ Gary S. Schaal, Felix Heidenreich: *Politik der Gefühle. Zur Rolle von Emotionen in der Demokratie*. 2013.

³⁶ José Ortega Y Gasset tekintélyét a *La rebellion de las massas* című műve alapozta meg. Ennek egy új kiadása spanyolul 1993-ban jelent meg. (Editorial Planeta de Agostini S.A., Barcelona) Magyar fordítása már 1930-ban elkészült. 1943-ban Hindy András adta ki.

történelem mozgatórugóit a népek pszichológiai sajátosságaiban vélte felfedezni.³⁷ Az alapelvek Le Bon szerint, amik a tömegekre hatást gyakorolnak: 1. az állítás, 2. az ismétlés, 3. a lelki infekció. Nehéz lenne a sorrendet kijelölni, de azt hiszem, hogy ezek a taktikák egymásból következnek. Az „állítás” nem kíván magyarázatot. Ennek jól fogalmazott rövid mottónak kell lennie. Le Bontól származó idézetek: „*Akár korlátolt, akár általános a választójog, a tömegek szavazata mindenütt egyforma, és gyakran kifejezője a faj tudattalan vágyainak és szükségleteinek. A megválasztottak átlaga minden országban a faji lélek átlagát képviseli*”. – mondja le Bon.

„*Az intézményeknek és kormányoknak jelentéktelen szerepük van a népek életében. A népeket legfőképp a faji lélek irányítja, vagyis az öröklött ösztön, és ez a faji lélek összege.*”

„*Innen van, hogy minden népszerűvé lett vélemény nagy erővel ragadja magával a legmagasabb társadalmi osztályokat is, bármennyire nyilvánvaló a diadalmas tan esztelensége. Itt az alsóbb társadalmi osztályoknak a felsőbb társadalmi osztályokra való reakciójáról van szó, ami annál érdekesebb, mert a tömeghiedelmek többé-kevésbé mindig valami magasabb eszméből erednek, mely gyakran nem volt hatással abban a környezetben, ahol létrejött. Ezt a magasabb eszmét az érte lelkesülő vezetők magukévá teszik, kiforgatják, alapítanak egy szektát, ez újra átgúrja, aztán a tömeg közé jut, s ez tovább-tovább alakítja. Így népszerű igazsággá lesz, valami formában visszajut a forrásához, s ekkor áthatja a nemzet magasabb rétegeit.*”

Dualizmus a politikában

Erősen leegyszerűsítve, a modern politikai filozófiában a XVII. századtól kezdve két egymástól markánsan különböző paradigma létezik: a liberalizmus és a republikanizmus. Ennél a kettőnél az emóciók jelentősége egymástól gyökeresen különbözik.³⁸ Amíg a republikánusok egy bizonyos közösség érdekében teljes szívüket és értelmüket bevetik a harcban, úgy hogy azzal teljesen azonosulnak, a liberálisok a politikai folyamatokat racionalizálással akarják kitisztítani, és hajlanak arra, hogy minden emocionális megnyilvánulást tagadjanak, vagy egyéni reakcióknak bélyegezzenek. Ahogyan az ókori görögök leírták, a ráció és emóció (itt a szenvedély és izgalom értelmében) között platóni ellentét van, ami alatt irracionalitást értettek, amely a lelki életünket tekintve az individuumok szabadságát veszélyezteti, és a közösségek szintjén pedig könnyen vezet a többség zsarnokságához. Le Bon is tudta ezt, a 4. Az észről szóló passzusában:³⁹ „*Már kimutattuk, hogy a tömegek nem befolyásolhatók észokkal, és csak a durva képzettársításokat értik meg. Éppen ezért, azok a szónokok,*

³⁷ Le Bon, az antropológus és orvos a Nagy Háború után sem tulajdonított társadalmi jelentőséget a „gazdasági tényezőknek”. Uralkodó szempontja a pszichológiai tényezők jelentősége volt. Erre utalnak az *Új idők pszichológiájából* kivett idézetek: „*A pszichológiai tényezők, melyeknek a morális cselekedetek egy részét képezik, nem csak a csaták sorsát döntenek el. Uralkodóan hatnak népek életének minden terén s leszögezik nemzetek sorsát.*” Másutt: „*a legtöbb politikai katonai, gazdasági vagy szociális kérdés a pszichológia birodalmába tartozik*”.

³⁸ Politik der Gefühle. Zur Rolle von Emotionen in der Demokratie. Gary S. Schaal, Felix Heidenreich für bpb.de, 2013; és Jürgen Habermas: Drei normative Modelle der Demokratie, in: *Studien zur politischen Theorie*. Frankfurt/M., 1996, S. 277–292; Gary S. Schaal - Felix Heidenreich: *Einführung in die politischen Theorien der Moderne*, Opladen 2013.

³⁹ Le Bon: *A Tömegek lélektana*. Franklin társaság kiadása, Budapest, 1920.

akik őket befolyásolni tudják, mindig az érzelmekhez fordulnak és sohasem az észhez. A logika törvényeinek nincs náluk fogantja.”

A XX. század utolsó évtizedeiben már látszott, hogy az emóciókkal foglalkozni kell, mégpedig sok vonatkozásban, mert hirtelen átváltoztunk.⁴⁰ A tömegek viselkedésének megértéséhez ismét vissza kell néznünk a XX. századra. Régen megdőlt az elképzelés, hogy az okos és racionális politikai vezetés boldog egyensúlyt eredményez polgárok és pártok között. A XX. század a politikai neurotikusok százada⁴¹. A totalitárius államok által keltett veszélyeket tette ezért felelőssé. A pszichoanalízis fogalmainak mintájára valószínűnek tartotta, hogy van „politikai libido” „politikai mélytudat” és „szociális elfojtás”. Attól tud valaki neurotikus lenni, ha az ítéleteit nem a tények, hanem vágyak és szorongások határozzák meg. Egy totális politikai rendszerben sem az illúziók, sem a simogató ál-racionális értékelések nem tudják a politikai neurotikusokat meggyógyítani. A rossz rendszerre az jellemző, hogy a vasfüggönyt az áldozatok akkor is fejükben tartják, ha olyan kívül már nem létezik. Azt gondolom, hogy a politikai neurózishoz nem kell totalitárius fenyegető rendszer, elegendő az is, ha egy autoriter hazudós politikai csoport uralma tartósan áll fönn és a kontroll a változtatás lehetetlenségét szolgálja. Magyarországon most a lakosság fele potenciális vagy valóságos politikai neurotikusnak tekinthető.

Az érzelmi kultúra változása

A XX. században a Viktoriánus korszakhoz viszonyítva megváltozott az érzelmi kultúra. A legfontosabb időszakasz a 1920-as években kezdődött, és 1950-ig tartott. A változásban bizonyára igen jelentős faktorok voltak a gazdasági válság és a világháború.

A történészek rendszerint lassan eszmélnek. Csak kb. 40-50 éve kezdtek az emóciók szociális jelentőségével foglalkozni. Ezzel szemben az emóciók biológiai vonatkozásainak megfejtését már Darwin megkezdte. A múlt század harmincas éveiben az agykutatóknak határozott elképzelésük volt az érzelmek és a viselkedés agyi szerveződéséről. A távolság azonban az állatöszön, állatmagatartás alapjelenségei és az emberi emóciók társadalmi jelenségei között igen nagy. Peter Stearns a könyvében (*American cool*) kifejti, hogy a történész magát az érzelmeket nem tudja kutatni, de azt, hogy ezek hatása alatt az ember mit cselekszik, igen. Az általuk használt legfontosabb források a nevelés-pszichológia területéről származtak. Pl. hogy az ember hogyan küzd le a szorongást, mit adnak át a szülők ebből a gyerekeknek, hogy ne szorongjanak, és hogy ebből hogyan hoznak létre érzelmi normákat. Észak-Amerikából származik annak megfogalmazása, hogy az intenzív érzelem kellemetlen az individuumnak és a környezetének egyaránt, ezért nem kell kimutatni.

⁴⁰ Stearns, P. N.: *American Cool: Constructing a Twentieth-Century Emotional Style*. New York University Press, New York, 1994.

⁴¹ Koestler, A.: *Die Armut der Psychologie. Der Mensch als Opfer des Versuchs, irrationalem Verhalten mit rationalen Methoden Beizukommen*. Scherz. 1980., 46-47.

A viktoriánus időszakban egészen más volt az emóciókkal kapcsolatos viselkedés. Az érzelemmentesség csak az 1970-es években kezdett lassan terjedni.⁴² Az emóciók fiziognómiai megnyilvánulásai ugyan elfojthatók, de a mimika uralását elég nehéz megtanulni. Amerika ebben is előre sietett. Az a viselkedés, amit a történészek „Cool”-nak neveznek, az 1920-as években keletkezett.⁴³ Ettől az időtől kezdve az amerikaiak levedlették magukról az öreg Viktoriánus korszak intenzív emocionális stílusát, és kialakították az új, az emóciókat leválasztó viselkedést.

1: A Viktoriánus korszak emberei nem tartották vissza magukat, nem tévesztették össze az önuralmat a vele párhuzamos érzelmi kiszolgáltatottsággal. Azt gondolhatjuk, hogy Viktoriánus korban az emberek takarékoskodtak az érzelmeik kifejezésével. Stearns azonban azt állítja, hogy Amerikában a középosztályi viktoriánusok úgy érezték, hogy az érzelmeiket ki kell mutatni, ugyanis ez serkentő hatást gyakorolt a privát és nyilvános életükre. A lelki vonzalom (szerelem) volt az egyik elfogadott és erőteljes élményük. A félelem és a harag természetes volt, és ezek elnyomását egészségtelennek tartották, de az önkontrollt lovagias és bátor tettnek ítélték. A fiatal férfiakat bátorították, hogy álljanak ki magukért, és üssenek vissza, ha szükséges.

2: A XX. században a természetes viselkedés elromlott. Mivel elvesztek a szexualitásra és a viselkedésre vonatkozó standardok, az erős érzelmek elhalványultak, ezzel együtt gyengültek a megközelítés módjai is. Azt látjuk, hogy a félelem, és a szeretet kimutatása a mai társadalomban már nem szükséges. A szülők valóban nagyon türelmesek a gyermeknevelésben, akik beszélnek ugyan az emóciók fontosságáról, de a végső cél mégiscsak az érzelmek teljes elnyomása. Ennek Stearns szerint három oka van:

- a) a gyermekeket is elérő fogyasztás minden individuumnak lehetővé tette, hogy az érzelmeit babára, vagy más tárgyra vigye át,
- b) az élet bürokratizálása lecsökkentette az individualizálódás kifejezését, és
- c) Amerikában a homogenizálódás hatására mindenki hasonló lett, például a bevándorlók iránti türelmetlenségben.

Hogyan lehetne megszabadulni ettől a repressziótól? Sokan gondolják, hogy a szexuális viselkedéssel vagy bandázással (férfiak), vásárlással (nők) és természetesen az irodalom, mozi és sport tevékenység fokozásával. Ezek mind pótszerek. Stearns azt mondja, hogy ez ugyan durva képe a valóságnak, de már látható a viselkedés változásából fakadó aberrációk sokasága, ami azt jelzi, hogy az emóciók történeti fejlődésének új szakaszába érkeztünk.

Miért mosolyognak annyit az amerikaiak? – teszi fel a kérdést Stearns. Van egy „Reddit” névre hallgató internetes fórum, ahova bölcsességeket lehet minden cenzúra nélkül beküldeni. Az egyik ilyen: „Miből lehet biztosan megállapítani, hogy valaki amerikai? A válasz: egy arckifejezés biztosan elárulja,

⁴² Schaal, G. S., Heidenreich F: *Politik der Gefühle. Zur Rolle von Emotionen in der Demokratie*. 2013. (<http://www.bpb.de/apuz/165744/zur-rolle-von-emotionen-in-der-demokratie?p=all>)

⁴³ Stearns, P. N., Stearns, C. Z.: Emotionology: clarifying the history of emotions and emotional standards. *American Historical Rev.*, 1985; 90/4:813-836.

mégpedig az állandóan visszatérő fogvillantó széles vigyor.” A mosoly mennyisége és eredete bizony, országonként eltérő. Ezt bizonyítja egy hozzászólás Finnországból, állítva, hogy „*ha egy számodra idegen az utcán rád vigyorog, akkor azt kell feltételezned, hogy biztosan részeg*”.

Az emóciók elnyomásának ötlete a modern korban nagyon anakronisztikusnak tűnik, ha valaki mások személyes viselkedését figyeli. Milyen gyakran tartjuk vissza magunkat attól félve, hogy megsértjük valakinek az érzelmeit? A teenagerek zárkózottsága könnyed alkalmazkodás az amerikai névtelenség kultúrájához, azzal a céllal, hogy a bandában fenntartsa a saját pozícióját. Az érzelmi semlegesség segítségével túléli nemcsak a modern élet zaklatott periódusait, hanem a személyt a központi dogmákhoz is alkalmazkodóvá teszi. Az „egyszerű” polgárok személyes érzelmeinek elnyomásával szemben a politikai vezetők a társadalom tagjait sokszorosán felülmúlják érzelmeik használatában és manipulációban. Itt következett be az a pótlás, amit a nevelés és a viselkedés íratlan szabályai az egyes embereknél megszüntettek.

Az érzelmeik újrafelfedezésének korszakát éljük. Az érzelmeik uralmát és fontosságát neveltetésennél fogva én is lenézem. Holott azt kellett volna írnom, hogy végre, egy kis szabadság. A hideg ész uralma ismét véget érni látszik. Az utolsó nagy érzelmi lázadás óta majdnem kétszáz év telt el. A lelkek sérülékenysége a 19. század elején az erényes tulajdonságok közé tartozott, az öröm, fájdalom, gyűlölet, a harag akkor kiszínezte a világot. A barokk kor racionalizmusa és lázas tudományszeretete helyére az érzelmi megismerés és kapcsolatteremtés szabad formái kerültek. A szerelem szenvedésébe bele kellett halni, a szabadságvágy és ennek kifejezése helyettesítette a szexuális gerjedelmet is, a férfiak gyakran sírtak, a barátság szent volt, a csalás megvetendő és a bánatos írások köteteket töltöttek meg. Mivel nem volt már semmi, amit feláldozni lehetett volna, az önfeláldozás valamilyen nagy célért szokássá vált.

Az érzelmeik nagyon fontosak – mondják most ismét a pszichológusok és a pszichiáterek –, az emberek megélik, hogy fontos helyzetekben nagyon erős emóciók hatása alá kerülnek. Az affekciók jelentősége megnőtt. Azt nem lehet bizonyítani, hogy minden emberi tevékenységet érzelmeik indítanak el, de a fontosakat talán. Mik a fontosak? Talán kiderül ebből a fejtegetésből. A kis dolgokban az érzelmeik hatása igen jelentős. És a nagyokban? Például a társadalom nagy döntéseiben vezetnek-e az emóciók? Ott is vezetnek, ahol nem kellene jelen lenniük? Azt hiszem ezek a kérdések, amelyeket a szociológiai és pszichológiai intézetek kicsit későn, intenzíven vizsgálni kezdtek. Az európai kultúra jelentős helyein bukkan fel az a meggyőződés, hogy az érzelem veszélyes, amit fékezni kell, ha az ember nem akar bajba kerülni. Az élet és fennmaradás szempontjából fontos területeken, mint pl. a gyermeknevelés, a politikai döntések és a gazdasági intézkedések, mind megsérülnek, ha ezek során irracionálisan (azaz emóciók vagy affekciók hatása alatt) járunk el, ezért legjobb az érzelmeiket kikapcsolni. A történelemmel foglalkozók kicsit későn kapcsolódtak, hogy az elmúlt események indulását, eredményeit és hatását, a pszichológia segítségével, megértsék.

A Stearns által kijelölt tudományterületet „emotionology”-nak nevezték el.⁴⁴ Az érzelmeiket azonban történészként nem lehet kutatni, legfeljebb azt, hogy az ember érzelmeik hatása alatt hogyan viselkedik,

⁴⁴ Peter Nathaniel Stearns 1994-ben kiadott egy könyvet *American Cool* címmel. Megalapította a Journal of Social History újságot. A világtörténelemből tartott előadásokat az egyetemén.

és az érzelmek mit jelentenek az ember megnyilvánulásai alapján. A szociológus *Max Weber* és *Norbert Elias* abból indulnak ki, hogy a modernizálódás és civilizáció eredményeként az emberek az érzelmeiket és cselekedeteiket egyre jobban képesek lesznek az ésszel és akarattal kontrollálni. Ez nem így történt. A történészek számára az emóciók sokáig nem képezték vizsgálódás tárgyát. Ez mostanra megváltozott. Intézetek keletkeztek, ahol az emóciók jelentőségét kutatják a történelmi eseményekben, ilyen pl. Berliner Max-Planck-Institut für Bildungsforschung eine Forschungsgruppe zur Geschichte der Emotionen.⁴⁵ Ezek az intézetek azért jöttek létre, mert a figyelem az emóciók felé fordult. A hetvenes évektől kezdve máig tartóan pszichoterápiás eljárások tömege keletkezett, amelyek alkalmazása során az derült ki, hogy a mindennapi életben a meghatározó viselkedés zavarai nem feltétlenül betegségtünetek. Ezek feltárása csak szakértelemmel lehetséges. A legfontosabb talán az a felismerés, hogy a racionális döntésekhez az érzelmek nagyon fontosak.

⁴⁵ *Schlüssel zweier Welten: politisches Lied und Gedicht von Arbeitern und Bürgern. 1848 – 1875.*[Bettina Hitzer] - [Electronic ed.] - Bonn, 2001 - 222 S. (Gesprächskreis Geschichte ; 43)